Ideja napretka u povijesti

Baričević, Dina

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:264145

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek

Filozofski fakultet

Filozofija - Povijest

Dina Baričević

Ideja napretka u povijesti

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Božić-Bogović

Osijek, 2013.

Sažetak

Ideja napretka jedna je od opsesivnijih misli filozofije povijesti. Da bi se shvatilo ideju napretka, potrebno je krenuti od samog pojma *napredak*, od njegovog značenja. Razlog tomu je, što ćemo otkrivajući njegovo značenje otkriti i njegovu povezanost s određenim fizikalnim pojmovima kao što su vrijeme i gibanje. No čemu to? Povezivanje pojma napretka s fizikalnim pojmovima gibanja i vremena odvest će nas do razlikovanja fizikalnog vremena i povijesnog vremena; do razlikovanja linearnog kretanja i do kružnog kretanja. Ovo razlikovanje je nužno da bi se shvatila sama bit ideje napretka jer ideja napretka nužno pretpostavlja linearno gibanje u povijesnom vremenu, tj. povijesti samoj. Tek nakon što je utvrđeno ovo razlikovanje, može biti riječi o samoj ideji napretka. Kako uopće definirati ideju napretka? Postoje brojne definicije, u našem slučaju, izdvojili smo tri najuvaženije i najsustavnije definicije. Tek kada smo to utvrdili, otvorio nam se put prema samom razvoju ideje napretka u povijesti. Krenuvši od antičkog doba, Grčke i Rima, utvrdili smo da ideja napretka ondje još nije postojala. Stari su Grci i Rimljani povijest shvaćali po shemi uspon - vrhunac - pad. U takvoj shemi ostavljeno je prostora za progresivan razvoj, no samo unutar ideje vječnog vraćanja. Ideja napretka nije zaživjela niti s kršćanstvom. Kršćanstvo je antičku teoriju kružnog kretanja zamijenilo teorijom linearnog kretanja. Time je povijest dobila određen smisao i svrhu, što je stvorilo uvjete za konstituciju ideje napretka. Ideja napretka u novom vijeku dobila je sasvim nove dimenzije, sasvim sigurno, povijesno mišljenje je napustilo antičku tradiciju, a polako i kršćansku. S francuskim prosvjetiteljstvom konačno je srušena zgrada srednjeg vijeka i postignuta je vjera u bezgranični ideal - ljudski um čije su sposobnosti uvjet bezgraničnog napretka. Nakon povijesnog pregleda ideje napretka, proučili smo napredak kroz kriterij slobode i znanja. U ovom prvom, primjer takvog poimanja napretka nam je Hegel sa svojom sviješću o slobodi. Dok je ovaj kriterij znanja pripisivan, uglavnom, pozitivistima. S pozitivizmom smo i završili pregledom, to jest još smo samo spomenuli socijalne utopiste koji su napredak vrednovali na osnovu socijalne jednakosti. Nakon toga iznijeli smo i nekoliko kritika na račun ideje napretka, od Friedricha Nietzschea, Waltera Benjamina i Miroslava Krleže. Ostalo je i reći nešto o iluziji napretka, to jest suvremenom mitu napretku. Osnova iluzije napretka je da napredak postoji, da čovječanstvo stalno napreduje, ali možda čak i previše, možda prebrzo, a možda i u krivom smjeru.

KLJUČNE RIJEČI: napredak, povijest, prosvjetiteljstvo, sloboda, znanje

SADRŽAJ

I. Uvod....5
II. Ideja napretka u povijesti....6
II. 1. Povijesno vrijeme....6
II. 2. Povijesno kretanje....9
II. 3. Opće značajke ideje napretka....10
II. 4. Ideja napretka u antici?....12
II. 5. Kršćansko poimanje povijesti i ideja napretka?....16
II. 5. 1. Karakteristike povijesnog mišljenja u kršćanstvu....17
II. 5. 2. Aurelije Augustin....19
II. 5. 3. Ideja napretka u kršćanstvu....20
II. 6. Ideal bezgraničnog napretka....21
II. 6. 1. Opće značajke prosvjetiteljstva....22
II. 6. 2. Voltaire....23
II. 6. 3. Rousseau....24
II. 6. 4. Turgot....25
II. 6. 5. Condorcet....26
II. 7. Sloboda kao napredak....27
II. 7. 1. Hegel i napredak svijesti o slobodi....28
II. 8. Znanje kao napredak....34
II. 8. 1. Saint-Simon - znanstvena faza....35
II. 8. 2. August Comte i pozitivizam....36
II. 9. Socijalna jednakost kao napredak....38
II. 10. Kritika ideje napretka....40
II. 10. 1. Nietzscheova kritika napretka....40
II. 10. 2. Krležina kritika napretka....43

II. 10. 3. Benjaminova kritika napretka 44
II. 11. Iluzija napretka 46
III. ZAKLJUČAK 48
IV. POPIS PRILOGA 49
V. POPIS LITERATURE 50

I. Uvod

Tema ovog rada je ideja napretka u povijesti. Ta ideja okupirala je misli teoretičara filozofije povijesti stoljećima. Što je napredak? Napreduje li čovječanstvo? – samo su neka od pitanja koja se nužno pojavljuju uz ideju napretka. Na ta će se pitanja i u ovom radu pokušati odgovoriti. U ovom radu, bit će prikazan, kombinacijom povijesnog i problemskog pristupa, sam razvoj ideje napretka. No prije svega će se pokušati definirati pojam napretka uz pomoć rječnika. Cilj toga je da napredak približimo njegovim srodnim pojmovima iz fizike, vremenu i gibanju (kretanju). Čemu uopće ti fizikalni pojmovi? Potrebni su nam jer jednostavno moramo razlikovati postojanje fizikalnog i povijesnog vremena te da su različiti jedno od drugog. Isto tako postoji ciklično i linearno kretanje. Ovdje će se ideja napretka promatrati unutar povijesnog vremena jer kada bismo ju promatrali unutar prirodnog vremena to bi bila Darwinova teorija evolucije, to bi bio razvoj, a ne napredak. Što se tiče shvaćanja vremena, teorija cikličnog kretanja (vječnog vraćanja istog) sama je po sebi negacija ideje napretka. Kada riješimo poimanje vremena i kretanja, koje bi bilo i svojevrsni uvod u povijesno mišljenje, moći ćemo konačno definirati ideju napretka. Nakon toga krenut ćemo od antičke Grčke i Rima, to jest, uopće od mogućnosti postojanja/nepostojanja ideje napretka u Grčkoj i Rimu. Potom ćemo to isto učiniti i za rano kršćanstvo, to jest ispitat ćemo mogućnost postojanja/nepostojanja ideje napretka u kršćanstvu. Nakon toga, pogledat ćemo najistaknutije teoretičare ideje napretka početkom novog vijeka, pružiti pregled prosvjetiteljskih ideja. Ideja napretka je i karakteristična za mislioce francuskog prosvjetiteljstva, vjerojatno nikada i nije bilo veće vjere u napredak, nego u prosvjetiteljstvu. Potom, prelazimo na problemski dio rada. Ideju napretka sagledat ćemo kroz kriterije slobode, znanja i socijalne jednakosti, i to na reprezentativnim primjerima. No, važno je istaknuti da izlaganje neće zahvatiti promišljanja o napretku nakon XIX. stoljeća. Razlog tomu je što ideja napretka u XX. stoljeću doživljava određenu „krizu identiteta“, tj. izgubljena je vjera u napredak čovječanstva. Takvo stanje, ponajviše je odraz ratnih zbivanja u XX. stoljeću. Tako uopće nećemo ulaziti u postmoderna razmatranja ideje napretka jer su ona suviše pesimistična i relativistička. Postmoderna je ideju napretka zamijenila idejom kraja povijesti, propasti zapada i sl. Uglavnom, postmoderna se svela na kritiku ideje napretka i zato joj u ovom radu nećemo priznavati neki značaj. No neke ćemo suvremene mislioce ukratko spomenutu u samoj kritici ideje napretka. I na samom kraju, bit će posvećeno nekoliko riječi o mitu ili iluziji napretka gdje ćemo pokušati dati i konačan odgovor na pitanje - napreduje li čovječanstvo?

II. Ideja napretka u povijesti

Prije nego li krenemo proučavati samu ideju napretka, reći ćemo nešto o samom pojmu „napredak“.

Na Hrvatskom jezičnom portalu pojam napretka definiran je kao: *razvoj, promjena na bolje; dostignuće, poboljšanje, progres.* [1] Dok je progres u rječniku stranih riječi definiran kao: *progres (lat. progressus) napredak, napredovanje, uspjeh; razvijanje, širenje, povećavanje; pomicanje naprijed, prodiranje naprijed; fil. tijek misli koji se kreće u određenom smjeru: od uzroka prema posljedici, od razloga prema posljedici, od općega prema posebnom, od cilja prema sredstvu, od uvjeta prema uvjetovanom, i obratno; progres može biti konačan i beskonačan (ovaj posljednji često se zove* ***progresus in infinitum*****).** [2]

II. 1. Povijesno vrijeme

Terminološki i originalno, pojam napretka izveden je iz činjenice fizičkog kretanja. Tako da ćemo, u pokušaju da što bliže odredimo ideju napretka, krenuti od dva fizikalna pojma: *vrijeme i promjena (gibanje, kretanje).* Nastojat ćemo što kraće i što sažetije prikazati vezu napretka s ovim fizikalnim pojmovima.

Svi će se složiti da su vrijeme i promjena u nekom odnosu. Kada kažemo *promjena*, mislimo na jednu specifičnu vrstu promjene, tj. na *gibanje ili kretanje* (pogotovo u fizikalnim razmatranjima). Što se tiče vremena, „*ono je samo po sebi promjena i jedino s promjenama vrijeme jest pa makar to bile samo promjene unutar sprave za mjerenje vremena (i mehaničko satno vrijeme nemoguće je ustanoviti bez promjena).“*[3]

Kod Immanuela Kanta javlja nam se i treći fizikalni pojam: *prostor*. Dok je u većine mislioca onog doba shvaćanje prostora i vremena bilo kao objektivna datost, Kant ih je odredio kao apriorne uvjete spoznaje (time je zanijekao apsolutnost vremena i prostora). I za njega je vrijeme bitno vezano uz promjenu ili točnije promjena uz vrijeme, po kojemu je jedino i moguća. Tako kod Kanta stoji:„ *Pojam promjene, a s njime i pojam gibanja (kao promjene mjesta) moguć je*

[1] http://hjp.novi-liber.hr (15. svibnja 2013.)
[2] Sime Anić, Nikola Klaić, Želimir Domović, *Rječnik stranih riječi : tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze,* Zagreb, Sani-plus, , 1998. , str. 1166. - 1167.
[3] Milan Polić, *Činjenice i vrijednosti*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 2006. , str. 141.

samo pomoću predodžbe vremena i u predodžbi vremena.“[4] Osim toga, vrlo je važno da Kant dozvoljava da se vrijeme kao apriorni uvjet spoznaje odvoji od prostora. „*Vrijeme je formalni uvjet a priori svih pojava uopće. Prostor, kao čista forma svakog vanjskog zora, ograničen je kao uvjet a priori samo na vanjske pojave.“*[5] Ovo odvajanje vremena od prostora vrlo je važan preduvjet povijesnog vremena (u kontekstu kojeg ćemo i promatrati ideju napretka). No zato fizičari jednostavno ne vide bitnu smislenu razliku u odvojenosti vremena od prostora. Primjerice, Stephen Hawking smatra:„*Moramo prihvatiti da vrijeme nije potpuno odvojeno i nezavisno od prostora već je združeno s njim i oblikuje nešto što zovemo* ***prostorvrijeme.*** *“*[6] No to bi bilo fizikalno vrijeme jer u prostorvremenu se ništa ne događa već se zbiva dok povijesno vrijeme tvore upravo događaji. *„Vrijeme jest samo po tome što se nešto događa i samo tamo gdje se nešto događa. Gdje nema događaja nema ni vremena. Tako možemo zaključiti da su čovjek i njegov svijet nastali i opstoje povijesno.“*[7]

Njemački filozof Ernst Bloch isto tako izvodi razlikovanje u pojmu vremena. „*Ako je vrijeme samo ondje gdje se nešto događa, kako je onda tamo gdje se malo što, ili pak nešto strašno sporo događa?Ili pak, nastavlja li se neki vremenski niz, koji samo sebe broji i unutar kojeg se ništa ne mijenja, zbiljski jednako i u povijesnom vremenu, koje je bogato događajima? Drugim riječima reklo bi se: je li voda koja ispire uvijek isto hladno kamenje, u kojem valovi stotine tisuća godina uvijek jednako jednolično udaraju o obalu, zbilja samo duže ili jednako gusto kao tijesna 1917. godina u Rusiji?“* [8]Iz ovih pitanja, Ernst Bloch izveo je intenzivno-kvalitativnu razliku povijesnog i prirodnog vremena. Pod prirodno vrijeme Bloch ne misli na ono vrijeme koje u fizici označavamo komponentom *t*, već na prirodno vrijeme koje se javlja u *„povijesti prirode“*[9]. Ovim pitanjima Bloch je htio ukazati na gustoću povijesnog vremena, isto tako na praznoću onog prirodnog vremena.

Sada je poprilično jasna razlika povijesnog i prirodnog ili fizikalnog vremena. Ovo razlikovanje povijesnog i prirodnog vremena bilo je potrebno za naše daljnje razmatranje ideje napretka. Kada bi ideju napretka i promatrali unutar prirodnog vremena to više ne bi bila ideja napretka, već biologijska ideja evolucije. Zato ćemo, nadalje ideju napretka promatrati isključivo u kontekstu povijesnog vremena. Osim toga, nadalje nećemo koristiti ni riječ *razvoj* za napredak jer riječ *razvoj* bliže je pojmu evolucije. Primjerice, razvijati se može ljudsko tijelo, tijela svih

[4] Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984. , str. 40.
[5] Isto, str. 41.
[6] Stephen Hawking, *Kratka povijest vremena*, Biblioteka Luč, Zagreb, 1996. , str. 36.
[7] M. Polić, *Činjenice i vrijednosti*, str. 153.
[8]Ernst Bloch, *Tübingenski uvod u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1973. , str. 147.
[9] Isto, str. 147.

drugih živih bića (fiziološki razvoj je i bit evolucije), priroda se razvija, ali ljudski duh - napreduje.

II. 2. Povijesno kretanje

Što se tiče povijesnog kretanja, najprikladnije je iznijeti Kantovu trijadu. Immanuel Kant (1724.-1804.) u jednoj je svojoj raspravi *Der Streit der Fakultäten (1798.)* pokušao tipološki odgovoriti na pitanje o povijesnim putovima čovječanstva. Njegova je tipologija tročlana, tako da imamo tri predodžbe o čovjekovom kretanju u budućnost:

1) ***„teroristička“ (****lat. terror - strah)* pogled pun zebnje u budućnost koja umjesto uspona donosi propast, rasap
2) ***„eudemonistička“*** *(grč. εὐδαιμονία - blaženstvo, sreća)* oprečna prvoj predodžbi, ona je usmjerena prema sreći; sadrži predodžbu o stalnom napretku u pozitivnom smislu. Ono što je zajedničko ovim predodžbama je to da su zamišljene na isti način: prema **linearnom modelu**, što bi značilo da se u povijesti nazire cilj ili krajnja točka.
3) ***„abderitski“*** (nazvan prema romanu Christopha Martina Wielanda *Die Abderiten*) povijest nije niti uspon niti pad, nego gibanje koje unatoč neprestanom komešanju sadrži ipak, u bitnim životnim pojavama, stalno ponavljanje. Ovdje je linearnost zamijenjena **kružnim kretanjem**. [10]

Iz ovog Kantovog izlaganja možemo vidjeti da postoje dvije vrste povijesnog kretanja: linearno (pravocrtno) i kružno (ciklično) kretanje. Ljudi Starog svijeta (sve od Kine, Indije, Egipta, mezopotamskih civilizacija, antičke Grčke i Rima) povijest su shvaćali, po analogiji s prirodom, kao kružno kretanje: uspon, procvat i pad. I danas različiti religijski oblici u Kini i Indiji shvaćaju povijest kao kružno gibanje. Dok linearni model nastupa tek sa judeo-kršćanskom tradicijom. Kršćanska misao i kultura s vjerom u iskupiteljsku žrtvu Isusa Krista unose u shvaćanje povijesti ideju svrhe povijesti: povijest je svršno (svrhovito, teleologijsko) događanje, a njegova svrha je spas i izbavljenje ljudi. Što bi značilo da povijest ima svoj početak (stvaranje svijeta, Adam i Eva), a ima i svoj kraj (Sudnji dan). U novom vijeku je pak linearni model dosta sekulariziran (pogotovo kod francuskih prosvjetitelja) gdje se u shvaćanje ljudske povijesti unosi ideal neograničenog napretka i gospodstva nad prirodom, ideja napretka čovječnosti-humaniteta.[11]

No ideja napretka nužno je vezana uz linearni model pravocrtnog kretanja prema određenom cilju. Ideja napretka se ni ne može promatrati unutar cikličnog kretanja jer onda to više ni ne bi bila ideja napretka, već ideja uzaludnosti.

[10] Viktor Žmegač, *Krležini europski obzori*, Znanje, Zagreb, 2001. , str. 277.
[11] Boris Kalin, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995. , str. 69.

II. 3. Opće značajke ideje napretka

„Ideje su vječne i nepromjenjive biti svega. One su bitak i bit, po njima tek nešto uopće jest to što jest. Ideje su izvor, uzrok i uzor svega, praslike - paradigme stvari.“[12]

Platon

Po ovom Platonovom citatu možemo zaključiti da ideje vladaju svijetom kao vječne i nepromjenjive biti svega. No generalno misli se na ideje koje izražavaju ljudske ciljeve i na ideje čija realizacija ovisi o ljudskoj volji, kao na primjer: ideja slobode, ideja tolerancije, ideja jednakosti i pravde,... Većina tih ideja danas je i ostvarena (ne svugdje i ne u istoj mjeri). Takve ideje su prihvaćene ili neprihvaćene od zajednice ljudi zato što su ili dobre ili loše za tu zajednicu, a ne zato što su istinite ili neistinite. No postoji i druga vrsta ideja, ideje koje ne zavise o čovjekovoj volji, a koje imaju veliku ulogu u određivanju puta ljudske povijesti. To su ideje koje su prihvaćene ili neprihvaćene ne zato što su korisne ili štetne, nego zato što su za nekoga istinite, a za druge pak lažne. Primjerice sudbina i providnost bi spadali u tu vrstu ideja. Netko može vjerovati da je sve što se događa samo igra sudbine i za njega je to istinita ideja. Netko drugi pak može vjerovati da se sve događa uz pomoć neke providnosti i za njega je ova ideja sudbine automatski lažna, a ideja providnosti istinita. [13] To bi bile neka vrsta dogmatskih ideja jer ne možemo empirijski dokazati njihovo postojanje. Jedna od takvih dogmatskih ideja je svakako i ideja napretka u povijesti.

Što bi uopće bila ideja napretka u povijesti? J. B. Bury (1861.-1927.) definira ju kao „*teoriju koja uključuje sintezu prošlosti i proročanstvo budućnosti. Zasniva se na povijesnoj interpretaciji čovjekovog polaganog napredovanja u točno određenom i poželjnom smjeru koje traje neodređeno vrijeme.“*[14]

Dok je Robert Nisbet (1913. - 1996.), američki sociolog, pomalo redefinirao Buryevu tezu: *„Ideja napretka implicira da je čovječanstvo u prošlosti napredovalo - iz stanja primitivnosti i barbarizma, ili čak nihilizma - da napreduje i nastavit će napredovati u doglednoj budućnosti.“*[15]

Iznijet ćemo još jednu definiciju ideje napretka, povjesničara Sydneya Pollarda: *„Ideja napretka je pretpostavka da u povijesti čovječanstva postoji jedan osnovni model promjena, a te promjene*

[12] B. Kalin, *Povijest filozofije*, str. 94.
[13] John Bagnell Bury, *The Idea of progress*, Kessinger Publishing, 2004., str. 6.
[14] Isto, str. 6.
[15] Robert Nisbet, *History of Idea of progress*, Transaction Publishers, New Jersey, 2009. , str. 4. - 5.

ne mogu se preokrenuti i koje se odvijaju u samo jednom smjeru, a taj smjer je smjer poboljšanja.“[16]

Ovo zasigurno nisu i jedine definicije, no možda su jedne od najjezgrovitijih definicija ideje napretka. Ideja napretka bila je predmet rasprava mnogih filozofa, povjesničara i sociologa gotovo 2000 godina, tako da postoji još pregršt teorija o ljudskom napredovanju. Koliko je ideja napretka važna govori nam i to da su sve one ideje poput ideja slobode, pravde, jednakosti, moći, znanja samo kriterij, to jest mjerilo ljudskog napretka. Upravo ćemo kroz te kriterije i pokušati sagledati ideju napretka u povijesti.

[16] Ronald Wright, *Kratka istorija napretka*, Geopoetika, Beograd, 2007., str. 19.

II. 4. Ideja napretka u antici?

Mnogi, to jest većina teoretičara filozofije povijesti složit će se da u antičkoj Grčkoj i Rimu nije postojala ideja napretka. No ipak postoji nekolicina njih koji smatraju da djela određenih grčkih i rimskih mislioca sadrže jednu progresivnu notu. Možemo se složiti s obje tvrdnje. U djelima pojedinih grčkih i rimskih mislilaca svakako je protkana ta progresivna misao, ali to ne znači da su stari Grci i Rimljani shvaćali povijest kao kontinuirani napredak. Sasvim je jasno, a to smo već i spomenuli - Grci i Rimljani povijest su shvaćali kao kružno kretanje: uspon, procvat i pad… i tu nema mjesta nikakvoj ideji napretka.

No zašto ni Grci ni Rimljani, kao takve visoke civilizacije koje su postigle zavidna postignuća, nisu smislila tako jednostavnu i očiglednu ideja kao što je ideja napretka? Razlog tomu vjerojatno leži u manjku povijesnog iskustva. Njihova zabilježena povijest nije sezala daleko u prošlost, tako da ni nije bilo moguće utvrditi neki značajan napredak. [17]

I sam Hegel opisuje narav grčke i rimske povijesti nazivajući je ***izvornom poviješću***. Među izvorne povjesničare ubraja Herodota i Tukidita. *„Takvi izvorni povjesničari preobražavaju njima suvremene događaje, činove i stanja u djelo predodžbe. Stoga sadržaj takvih povijesti ne može biti od velikog vanjskog opsega.“*[18] Građa takvih povjesničara je samo njegova okolina i razvoj događaja. On opisuje ono što je vidio, doživio ili čak od nekog čuo (jer nije mogao sve vidjeti i doživjeti). To su uglavnom kratka razdoblja, u kojem su ljudi i događaji individualno oblikovani. „*To su pojedine nereflektirane crte, od kojih povjesničar sastavlja svoju slikariju, da bi sliku onako određeno, kao što ju je on imao pred sobom u predodžbi ili zornim pripovijestima, doveo pred predodžbu potomstva.“*[19]

Ovo je ujedno i pravi razlog zašto Grci nisu mogli pojmiti ideju napretka. Što je s rimskim povjesničarima?

Hegel njihovo pisanje povijesti naziva ***reflektirajućom poviješću*** što bi značilo da njeno prikazivanje prelazi sadašnjost, ne s obzirom na vrijeme, već s obzirom na duh. Zahtijeva se pregled opće povijesti nekog naroda ili države što podrazumijeva pregled dugih povijesnih razdoblja, isto tako i napuštanje individualnog prikazivanja povijesti[20].

No iako su rimski povjesničari (Livije, Polibije, Tacit) na višoj razini od grčkih povjesničara i dalje je zadržana ideja kružnog kretanja. Polibije u svojim djelima opisuje propadanje pojedinih država, i to po koncepciji uspon – procvat - pad. *„To je kružni tok uređenja i to je poredak*

[17] J. B. Bury, *The Idea of progress*, str. 9.
[18] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija povijesti*, Kultura, Zagreb, 1951. , str. 22.
[19] Isto
[20] Isto, str. 23. - 24.

prirode, po kojem se oblici države mijenjaju i prelaze jedni u druge i opet se vraćaju na početak".[21] Takvo stajalište Polibije je primijenio na sva historijska zbivanja pa tako i na rimsku državu, koja je u to vrijeme bila u usponu. Polibije je i rimskoj državi nakon uspona i procvata prognozirao dekadenciju. „*Kako se prirodno stvorila i rasla, tako će i prirodno doživjeti svoj preobražaj u suprotno." [22]* Osim toga, Polibije uspoređuje historijski proces s bilo kojim prirodnim procesom, gdje su npr. hrđa kod željeza ili crvi kod drveta, oni unutrašnji razlozi propadanja. Isto tako „ *svako pojedinačno državno uređenje tako skriva klicu izrođivanja u sebi koja se iz njega prirodno razvija*."[23] Neki rimski mislioci bili su vrlo blizu ideji napretka, primjerice Lukrecije Kar. Lukrecije iznosi materijalističku koncepciju razvoja čovjeka nastavljajući ono na tragu čega su bili Protagora, Demokrit i Epikur. Lukrecije u svom djelu „*O prirodi*" prije svega iznosi jednu genezu ljudskog roda - od stvaranja svijeta, osnivanja gradova i država, podrijetlu jezika, sve do tehničkog i kulturnog razvoja ljudskog roda. Možemo vidjeti u sljedećim stihovima kako je to izgledalo:

„ Ljudski pak rod, po poljima tad što , živio bješe,

Bješe suroviji mnoge, i s pravom, jer stvori ga Zemlja...

Vatre još ne znahu korist, niti se služiti krznom

Niti zaodjenuti svoja tjelesa životinjskom kožom

Nego nastavahu gaje i šume i pećine šuplje...

Pojam općeg dobra tad još ne poznavahu oni,

Niti ih vezaše skupa ni običaj, a niti zakon...

Nauči samo iskustvo i vježba poduzetnog duha,

Pomalo koji, tek korak po korak, sveđ naprijed kroči.

Pomalo iznosi vrijeme na vidjelo svašta,

Razum pak diže još sve to više, u svjetlosti carstvo;

[21] Predrag Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, Golden Marketing, Zagreb, 2001. , str. 55.
[22] Isto
[23] Isto

Duhom opažahu, naime, da jedno se iz drugog razvi,

Najviše dok vrhunca ne dođoše umještvom oni.“[24]

Ovdje možemo vidjeti da Lukrecije opisuje postupan razvoj ljudskog roda, no u sljedećim stihovima imat ćemo priliku vidjeti nešto drugo:

„Vidimo naime, da se sve razara lakše i brže,

Negoli nanovo gradi; baš zato nikad i ne bi

Ono, što je beskrajno vrijeme u nizu minulih dana

Sve do ovog časa uništilo, satrlo bješe,

Nanovo moglo da stvori u toku vremena, što slijede.

Uništenju sad, dašto, preostaje granica stalna,

Jer mi vidimo, kako pojedina obnavlja stvar se;

I pojedinom rodu stanovito kako je vrijeme,

Da u njemu svog vijeka vrhunac uzmogne doseć...

Ovako se obnavlja svemir

Uvijek; u smrtnom svijetu tom jedno od drugog živi.

Jedan se uzdigne narod, dok drugi se ruši od visine;

Tako se u kratko vrijeme izmjenjuju rodovi ljudski:

Predaju, poput trkača, po redu si baklju života.“[25]

U ovim stihovima opisan je klasičan primjer kružnog kretanja, tako da i kod Lukrecija nalazimo uobičajenu shemu: uspon- procvat- pad, i tako sve ispočetka. Ova Lukrecijeva evolucionističko-

[24]Lukrecije Kar, *O prirodi*, Kruzak, Zagreb, 2010. , str. 173. – 187.
[25] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 45.

-progresivna teorija razvoja, u sebi u isti mah u sebi sadrži i cikličku teoriju. Sve što se razvija ima svoj vrhunac, pad i odumiranje.[26]

Možemo vidjeti znatan pomak u razvoju povijesnog mišljenja kod Rimljana, no ono što su i oni i prije njih, grčki mislioci, uočavali je, ništa drugo nego progresivni razvoj. Samo što je nakon razvoja uvijek slijedila dekadencija, tako da nema traga kontinuiranom napretku. Možemo reći da je antička ideja progresivnog razvoja bila zametak ideje napretka. I time bi se složila većina teoretičara filozofije povijesti. No unatoč tomu, već spominjani Robert Nisbet, jedan od najvećih zagovornika postojanja ideje napretka u antičkom dobu, vidi ideju napretka gotovo kod svakog antičkog mislioca. On vidi ideju napretka u Hesiodovoj Teogoniji, u Eshilovom *Okovanom Prometeju*, kod sofista, u Platonovim djelima, u Aristotelovim djelima, ... Evo, primjerice Prometej, ako je ljudima dao vatru, znači podigao ih je na viši civilizacijski stupanj i to je naravno napredak. [27] No što se događa Prometeju? Zeus ga je kaznio tako što ga je okovao na Kavkazu i poslao orla da mu svakodnevno kljuca jetru, no kako je Prometej bio besmrtan - to je postalo vječno ponavljanje istog. Tako da je mit o Prometeju klasičan primjer vječnog vraćanja istog, a ne nekakvog napretka. Gotovo svaki mit iz grčke mitologije, ne samo ovaj o Prometeju, u sebi sadrži i ideju vječnog vraćanja istog. Primjerice i mit o Sizifu savršeno ocrtava ideju vječnog vraćanja istog. Sizif koji je kažnjen od bogova na kotrljanje velikog kamena uz padinu, svakog puta kada dođe do vrha padine, kamen se otkotrlja niz padinu - i tako stalno. Ovaj mit je i Albert Camus iskoristio kako bi što vjernije izložio svoju filozofiju apsurda. Kako drugačije i nazvati ideju vječnog vraćanja istog, tj. kružnog kretanja nego apsurdnom ili uzaludnom? No to je ideja kojom je prožeta čitava antička kultura. Grci i Rimljani jednostavno nisu shvaćali smisao niti vremena niti povijesti. Kako je uopće moguće da nisu shvaćali smisao niti vremena i povijesti, a sami su i „skovali" te pojmove? Usporedimo to s pojmom demokracije: Grci su jednako tako „skovali" i pojam demokracije, no jesu li oni razumjeli smisao demokracije, je li demokracija u staroj Grčkoj bila jednaka današnjoj demokraciji? Naravno da nije, pravo glasa imali su svi punoljetni i slobodni Atenjani, no ne i Atenjanke. Znači žene, stranci i robovi nisu imali pravo glasa. Isto tako je i s njihovim shvaćanjem vremena i povijesti, kako smo već napomenuli, postojala je ideja progresivnog razvoja, ali isključivo unutar ideje kružnog kretanja. Zaključno s tim, ideja linearnog, kontinuiranog napretka u povijesti koja i jest glavna tema ovog rada, nije postojala u antičkom dobu.

[26] Isto, str. 44.
[27] R. Nesbit, *The idea of progress in history*, str. 13. - 19.

II. 5. Kršćansko poimanje povijesti i ideja napretka?

Već smo spomenuli da kršćanska misao i kultura s vjerom u iskupiteljsku žrtvu Isusa Krista, u shvaćanje povijesti unose ideju svrhe povijesti: povijest je svršno (svrhovito, teleologijsko) događanje, a njegova svrha je spas i izbavljenje. To je tumačenje koje proturječi istočnjačkim shvaćanjima vječnih ciklusa razaranja i regeneracije kozmosa. S kršćanstvom je povijest dobila smisao, povijest je postala djelovanje u određenom smjeru. Povijest nije vječito ponavljanje i ne kreće se u kružnicama. Vrijeme je linearno, a ne ciklično. Ta je tvrdnja velika tekovina za ljudsku misao.[28]

Ova duboka promjena u razvoju europske misli najuže je povezana s propadanjem i nestankom grčko-rimske civilizacije. Što s tiče rimskog društva, to je bilo društvo koje nije razvilo neku novu progresivnu klasu koja bi ga mogla dalje razvijati. Rimsko carstvo propadalo je u samom sebi bez obzira na provale barbarskih naroda. Znamo da je jedan dio antičke privrede bio temeljen na robovskom radu, tako da je taj rad, koji je proizvodio materijalna dobra, sredstva za život i napredak, bio degradiran na robovski, a samim time i prezren. Robovi su bili nezainteresirani za razvoj proizvodnje, tako da oni nisu mogli biti ona društvena snaga koja je unapređivala i razvijala proizvodnju jer je njihov odnos prema proizvodnim sredstvima bio odbojan. Društvo osnovano na robovskom radu u svojim je počecima bila progresivna društveno-ekonomska formacija, ali je upravo zbog karaktera robovskog rada, nosila u sebi i svoju negaciju. Tako je Kautsky dobro napisao kada je primijetio:„*U rimskom su društvu na kraju Republike i za vrijeme Carstva postojale goleme društvene suprotnosti, mnogo klasne mržnje i klasnih borbi, pobuna i građanskih ratova, beskrajna čežnja za drugim, boljim životom, za prevladavanjem postojećeg društvenog poretka, ali ne i nastojanja za uvođenjem novog, višeg načina proizvodnje.*“[29] Tako je postojala masa osiromašenih, robova, nezadovoljnika koji su bili pripremljeni na egalitarna i eshatološka obećanja i nade. To im je mogla ponuditi samo religija, i to ona koja je u sebi sadržavala egalitarni, kozmopolitski i eshatološki karakter. Rimsko Carstvo je svakako imalo taj kozmopolitski karakter, ono je prekinulo parcijalnost i ograničenost grčkih polisa, tako da je ideološku konkurenciju moglo dobiti samo u ideologiji koja je ujedno i kozmopolitska i univerzalna - u kršćanstvu.[30]

[28] Jacques Maritain, *Filozofija Povijesti*, Filozofski niz, Zagreb, 1990. , str. 13.
[29] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 59.
[30] Isto, str. 57. – 59.

Kršćanstvo se do kraja 2. stoljeća i uspjelo proširiti po cijelom Rimskom Carstvu, ali još nije bilo toliko brojno. Tada se još držalo neprijateljskom religijom koja niječe i rimski politeizam i državu. Posljedica su bili progoni kršćana u kojima su katkad žrtve bile i najveći crkveni dostojanstvenici. No kada je kršćanstvo počelo zahvaćati sve slojeve društva, od vojske pa sve do pripadnika najviših carskih krugova, rimski carevi bili su spremni na određene promjene. Tako su carevi Konstantin i Licinije 313. godine Milanskim ediktom zajamčili vjersku toleranciju. Kršćanska je Crkva, nakon toga, postala ravnopravna s ostalim religijama. Nakon toga uslijedio je strelovi ti uspon kršćanstva: 356. godine zabranjeni su svi poganski kultovi, a 380. godine car Teodozije je objavio edikt kojim se kršćanska vjera priznaje državnom i jedino dopuštenom.[31]

U to vrijeme javila se potreba za teorijskim utemeljenjem osnovnih kršćanskih koncepata i vjerovanja, no još uvijek je postojala grčko-rimska filozofska tradicija koju je trebalo nadići. Veliku pomoć u tome kršćanima je pružio car Justinijan. Naime, Justinijan je u 6. stoljeću zabranio rad svih filozofskih škola, time je isključio mogućnost teorijske opozicije. Nakon toga, sasvim je jasno da je teološki teorijski okvir postao i dominantan. Teorijska usmjerenost tadašnjih kršćanskih mislilaca bila je različita od grčkog filozofskog koncepta čovjeka kao dijela kozmosa. Središte spekulacije se prebacilo na problem čovjeka i njegovog doživljaja svijeta, a počinju dominirati i predodžbe koje su bile strane antičkom filozofskom konceptu. Kategorije svijeta, tijela i osjetilnosti dobivaju atribute grešnosti. Uvode se nova poimanja o stvaranju svijeta iz ničega, pojmovi prvog grijeha, vjere u otkupljenje, eshatološki cilj spasenja i blaženstva ili vječnog prokletstva. Tu je i pojava Krista kao središnjeg mjesta u ljudskoj povijesti, koja je, kao zemaljsko postojanje samo prolazni život prema carstvu spasenja, tako povijest spasa postaje mjerilo svih konačnih stvari. Kroz cijelu daljnju povijest Europe, svaka teorijska misao bila je nužno određena i zarobljena ovim teološkim okvirom.[32]

II. 5. 1. Karakteristike povijesnog mišljenja u kršćanstvu

Robert George Collingwood (1889. - 1943.) smatra da svaka povijest pisana po kršćanskim principima mora biti: univerzalna, providencijalna, apokaliptična i periodizirana.

[31] Isto, str. 63.
[32] Isto, str. 63. - 64.

- **Univerzalnost** - ona će biti univerzalna povijest ili povijest svijeta, vraćajući se sve do nastanka čovjeka. Ona će prikazivati kako nastaju različite ljudske rase i kako naseljavaju različite dijelove zemlje pogodne za opstanak. Ona će prikazivati razvoj i pad civilizacija i država. Grčko-rimska povijest nije univerzalna u ovom smislu jer ima jedan partikulistički centar teže.
- **Providnost** - ona neće događaje pripisivati razboritosti njihovih činilaca već providnosti, koja je unaprijed predodredila njihov. Teokratska povijest Bliskog istoka nije providencijalna u ovom smislu jer nije univerzalna nego partikulistička. Teokratski povjesničar je zainteresiran za djela partikularnog društva, i Bog koji upravlja ovim djelima je Bog za koga je partiklarno društvo izabrani narod. Providencijalna povijest razmatra povijest kao dramu koju je napisao Bog, ali dramu u kojoj nijedan lik nije autorov omiljeni lik.
- **Apokaliptičnost** - pridaje najveću važnost povijesnom životu Krista i sama njena pripovijest se kristalizira oko tog događaja. Tako su događaji prije Kristovog rođenja samo priprema za taj događaj te su vodili njemu, a kasniji događaji su razvijanje njegovih posljedica. Stoga se povijest nakon Kristova rođenja dijeli na dva dijela. Prvi, koji karakterizira očekivanje, sastoji se u skrivenom pripremanju za događaj koji još nije otkriven. I drugi, koji karakterizira gledanje unazad, zbog toga što se očekivano otkrivenje dogodilo. Ovako podijeljenu povijest u dva perioda, period tame i period svjetla nazivamo *„apokaliptičkom"*[33] poviješću.
- **Periodičnost** - ako je povijest već podijeljena na dva perioda bit će logično da se i dalje dijeli. Tako osim Kristovog rođenja postoji i drugi događaji, no ne tako važni, ali ipak važni na svoj način, što čini sve poslije njih kvalitativno različitim od onoga što je bilo ranije. Tako je povijest podijeljena na periode ili epohe, od kojih je svaka sa svojim vlastitim karakteristikama, odijeljena od one ranije događajem koji je nazvan epohalnim.[34]

Ova četiri elementa povijesnog mišljenja uveli su rani kršćani. Od tada su ovi elementi postali nešto sasvim obično i svakidašnje, od same providnosti pa sve do periodizacije povijesti. Prisutnost ovih četiriju elemenata vidjet ćemo i na primjeru najpoznatijeg kršćanskog mislioca: Aurelija Augustina .

[33] Robin George Collingwood, *Ideja Istorije*, Globus, Zagreb, 1986. , str. 64.
[34] Isto, str. 63. – 64.

II. 5. 2. Aurelije Augustin

Aurelije Augustin (354.- 430.) u svojoj je *Državi Božjoj (De civitate Dei)* stvorio model koji će kroz različite varijacije određivati promišljanje povijesti sve do današnjih dana. *De civitate Dei* nije filozofija povijesti u pravom smislu, jer Augustin pri svom promišljanju povijesti manje filozofira a više dogmatizira, tako da je njegovo djelo nešto između teologije povijesti i filozofije povijesti. Bez obzira na tu dvojakost, riječ je o prvom cjelovitom promišljanju povijesti, stavljanju povijesti i njenog smisla u pitanje. U knjizi *O božjoj državi*, napisanoj između 413. i 427. godine, možemo zamijetiti prvi pokušaj stvaranja filozofije povijesti, tj. odgovora na pitanje koji je pravi smisao ljudske povijesti.[35]

Vidjeti ćemo da su sva četiri Collingwoodowa elementa prisutna u Augustinovoj filozofiji, odnosno njegovoj teologiji povijesti :

- **Periodizacija** - Augustinova periodizacija pokriva cijeli tijek vremena, od stvaranja svijeta do kraja svijeta i vremena, koje završava posljednjim sudom. Povijest po Augustinovoj periodizaciji protječe kroz šest razdoblja. *„Kao što prvo svjetsko razdoblje od Adama do potopa predstavlja prvi dan, drugo seže od tada do Abrahama. Od tada slijede tri svjetska razdoblja: Od Abrahama do Davida, od Davida do dolaska u Babilon i treće od tada do Kristovog rođenja. To sačinjava pet razdoblja. Šesto teče sada bez mjerenja broja generacija, jer stoji zapisano:* ***„Ne priliči Vam da znate vremena, što ih je Otac u svojoj moći odredio.“*** *(Abg. 1, 7) Zatim će Bog, upravo na sedmi dan mirovati, time što će on taj sedmi dan, koji ćemo mi postati, u sebi, u Bogu samom dovesti do mira.“*[36] Uz taj koncept Augustin razvija i koncepciju o dvjema državama: Božja država (civitas dei) i zemaljska država (civitas terrena) koje međusobno egzistiraju tijekom cijelog povijesnog razvoja, razdvajaju se tek na posljednjem sudu kada će pripadnici postići vječni život i blaženstvo, a pripadnici druge vječno prokletstvo.[37]
- **Univerzalnost** - Augustin je svojom periodizacijom povijesti podigao mitološko-povijesni koncept jednog naroda (židovskog) na rang univerzalnog, svjetsko-povijesnog. [38] Kristova pojava u potpunosti određuje daljnji tijek povijesti. Povijest kao događanje spasa je linearno protjecanje vremena, ona je usmjerena k jednom eshatonu kao

[35] Dinko Župan, *Augustin i problem povijesti, Čemu,*.6.(II) , 1995. , str. 5. - 12.
[36] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 66.
[37] Isto, str. 66.
[38] Isto, str. 65.

apsolutnom kraju. Taj apsolutni kraj je određen Kristovom žrtvom i uskrsnućem, događajem koji postaje središnja točka koordinatnog sustava univerzalne povijesti.[39]

- **Providnost** - i Augustin u svom djelu ističe princip Božje providnosti, no Augustin uz providnost ističe i princip preddestinacije koji nužno vodi u fatalizam[40]
- **Apokaliptičnost** - kao što smo već vidjeli iz međusobnog djelovanja dviju država, Augustinova Država Božja moguća je u potpunosti tek nadolaskom kraja svijeta, ona svoj početak ima u kraju povijesti.

II. 5. 3. Ideja napretka u kršćanstvu

Kršćanska eshatologija ostala je djelatna i u modernim povijesnim teorijama, ali sada u sekulariziranom obliku kao ideja napretka. Kod samog Augustina ne možemo govoriti o ideji napretka, kretanje vremena je linearno, ali ne i progresivno, u samoj povijesti se ne ostvaruje nikakav boljitak.[41]

I već spominjani, irski povjesničar, J. B. Bury smatra da ideja napretka još uvijek ne postoji u ranom kršćanstvu i srednjem vijeku jer se, kao što smo već napomenuli, u povijesti ne ostvaruje boljitak. No linearnost vremena i univerzalnost povijesti bit će ključni pojmovi moderne ideje napretka, tako da je kršćansko poimanje povijesti bilo posljednji korak u konstituciji ideje napretka.[42] Najdalje od svih je otišla Hannah Arendth, koja je smatrala da ideja napretka nije postojala niti u antici niti u kršćanstvu, nego tek od 17. stoljeća. [43]

[39] D. Župan, *Augustin i problem povijesti, Čemu*, 6.(II.) , 1995. , str. 5. - 12.
[40] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 68.
[41] D. Župan, *Augustin i problem povijesti*, Čemu, 6(II). , 1995. , str. . 5. - 12.
[42] J. B. Bury, *The Idea of progress*, str. 18. - 20.
[43] R. Nesbit, *The idea of progress in history*, str. 17.

II. 6. Ideal bezgraničnog napretka

Ideal bezgraničnog napretka i vjeru u ljudski um donose nam u novom vijeku francuski prosvjetitelji. Iako je novi vijek počeo s renesansom, tek je prosvjetiteljstvo otkrilo njegov pravi smisao i bit. Renesansa jednim dijelom nije do kraja srušila teološku zgradu srednjeg vijeka, a jednim dijelom se vratila grčko-rimskoj tradiciji. No unatoč tomu, početkom novog vijeka, ipak postoje mislioci koji su prepoznali ideju napretka u povijesti. Kao prvog takvog mislioca, izdvojiti ćemo Jean Bodina (1530. – 1596.). Bodin dijeli povijest na *ljudsku, prirodnu i svetu povijest.* Prva se odnosi na čovjeka i prikazuje ponašanje ljudi kroz njihova društva. Druga se odnosi na prirodu te proučava uzroke koji djeluju u prirodi i izvodi njihovo progresivno kretanje počevši od jednog prvog principa. Dok se treća odnosi na Boga te sukladno tomu istražuje i promatra njegovo djelovanje i manifestaciju. Za ljudsku povijest, Bodin je smatrao da proizlazi iz volje ljudi. Iz toga možemo vidjeti da je odbacio ideju providnosti. Osim toga, Bodin je i konačno raščistio s idejom cikličnog shvaćanja povijesti. Isto tako Bodin odbacuje teoriju degeneracije ljudskog roda. Iako odbacuje neke ključne antičke principe shvaćanja povijesti, Bodin smatra da *„krivo imaju oni koji podcjenjuju rezultate antičkog duhu, a krivo imaju i oni koji misle da su u antici već sve riješili.“* [44] Za njega je ljudska povijest, prije svega, napredak društva od najprimitivnijih oblika zajednice (rodovskih i plemenskih) sve do kompleksnih oblika sela, gradova, država. Napredak postaje očit kada pogledamo u spise, dokumente, anale starih pisaca. Izumi kompasa, industrije, tiska,...veliki su koraci naprijed u razvoju civilizacije. Dakle, Bodin je vjerojatno vjerovao u bezgranični napredak kada je mislio da priroda sadrži takvu riznicu skrivenih znanosti da ni jedno stoljeće neće uspjeti da je potpuno iscrpi.[45]

Nakon Bodina trebali bismo svakako spomenuti i Giambattista Vica (1668. – 1744.). Iako se on ne uklapa u kalup ideje napretka sa svojim pojmom vremena i shvaćanjem povijesti, ali isto tako ne uklapa se ni u ideju vječnog vraćanja, Vico je razvio specifičan sustav kružnog kretanja. Vico shvaća povijest kao proces kojim ljudska bića izgrađuju sistem jezika, običaja, prava, vlasti, itd. On misli povijest kao povijest geneze i razvoja ljudskih društava i njihovih institucija. Povijest je napredak ljudskog društva, ljudsko društvo stvorio je čovjek ni iz čega, tako da je plan povijesti ljudski plan (ne ostavlja prostora providnosti). No vratimo se mi na njegovo kružno kretanje i na to kako je moguć napredak unutar kružnog kretanja. Kao prvo, Vico je smatrao da su neki periodi povijesti imali opći karakter, koji se ponovno pojavljivao u drugim periodima, tako da su

[44] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 121.
[45] Isto, str. 117. - 122.

dva različita perioda mogla imati opći karakter. Primjer je sličnost između homerskog doba grčke povijesti i srednjeg vijeka. Kao drugo, smatrao je da su ovi slični periodi pojavljuju u istom redoslijedu. Iza svakog herojskog doba dolazi klasično, gdje mišljenje prevladava nad imaginacijom, proza nad poezijom, industrija nad poljoprivredom... Nakon toga slijedi padanje u novi barbarizam. Vico je svoj krug nekada postavljao i ovako: princip surove snage, herojske snage, hrabre pravde, briljantnog stvaralaštva, konstruktivne refleksije i naposljetku vrsta rasipničkog i razornog bogatstva koje ruši ono što je bilo izgrađeno. Ovo Vicovo kružno kretanje nije puko smjenjivanje povijesti u krugu fiksiranih faza. Ono nije krug već spirala, jer povijest se nikada ne ponavlja, već periodično dolazi u svaku novu fazu u formi koja se razlikuje od onoga što je već prošlo. Za razliku grčko-rimske ideje vječnog vraćanja Vicovo kružno kretanje se razlikuje po tome što povijest doživljava kao vječito stvaranje novog, a taj ciklički zakon ne dopušta nam predviđanje budućnosti. S time bi se složio i Collingwood koji smatra da pravi povjesničar nikada ne proriče. [46]

Možemo vidjeti da Vico nije napustio neke principe antičkog shvaćanja povijesti, no Vico nikako nije kritičar napretka, već naprotiv njegov veliki zagovaratelj, no unutar okvira kružnog kretanja. Svojom teorijom kružnog kretanja i odbacivanjem elementa providnosti u povijesti, Vico se udaljava od teološkog shvaćanja povijesti u srednjem vijeku. Iako Vicovu viziju napretka kasnije nije nitko prepoznao niti uvažavao, njegova zasluga je u tome što je prepoznao povijest kao napredak ljudske civilizacije.

Što se tiče novovjekovnih predstavnika filozofskih pravaca empirizma i racionalizma njihove teorije bile su progresivne same po sebi i kao takve, zajedno sa već spomenutim misliocima (Bodinom i Vicom), postavili su temelje idealu bezgraničnog napretka francuskog prosvjetiteljstva.

II. 6. 1. Opće značajke prosvjetiteljstva

Prosvjetiteljstvo (*Age de lumiere, Age of enlightenment*) predstavlja ono razdoblje novovjekovne povijesti kada znanost konačno i neopozivo obara teološku zgradu srednjeg vijeka i proklamira um vrhovnim načelom svijeta. Prosvjetiteljstvo je borba kritičkog uma protiv dogmatskog autoriteta koji ne poštuje neopozivo čovjekovo pravo, da zdravo o svemu rasuđuje i sam odlučuje o svojoj sudbini. Sve objavljene istine, budući da su nastale mimo i protiv čovjeka, sada se prikazuju kao predrasude, zablude i praznovjerja. Dotada je najviši autoritet bila objava,

[46] R. G. Collingwood, *Ideja historije*, str. 83.- 84.

a od tada to je egzaktna znanost. Čovjek postaje najviše biće srž i svrha svijeta. Sve što jest samo je u odnosu na čovjeka. Naglasak se stavlja na čisti um koji širi svoju „svjetlost“ te neprestano ide naprijed kritizirajući tako teologiju i crkvenu tematiku, a zatim prelazi i na kritiku cjelokupnog kršćanstva i objavljene religiju. Taj njegov put prema naprijed završava potpunim odricanjem svake religije i proglašenjem čistog uma kao apsoluta.[47]

Što se tiče vremenskog okvira prosvjetiteljstva ono počinje u engleskom Slavnom revolucijom (Glorius Revolution) 1688., a završava 1789. godine jurišom na Bastillu. Ovih stotinjak godina između dviju najvećih građanskih revolucija, sva kulturna Europa bila je obuzeta ovim pokretom. Prosvjetiteljstvo je uzelo široke razmjere i postalo općim kulturno-političkim pokretom europskog Zapada. Ono je razvilo veliku književnu i propagandnu djelatnost i na njegovu čelu sve više se na vodeće mjesto učvrstila filozofija. Ovaj građanski pokret za oslobođenje od dogmi srednjeg vijeka rasprostranio se u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj. Mnogi važni politički potezi prosvjetiteljskih vladara Friedricha II. , Josipa II. i Katarine II. nastala su pod utjecajem prosvjetiteljstva, a s njime su povezani i značajni uspjesi prirodne znanosti, pa i nastanak nekih novih: empirijska psihologija, politička ekonomija, filozofija povijesti,... No ono što je nama važno, za samu temu ovog rada, to je da je prosvjetiteljstvo kao prvo istaknulo vjeru u progres uma i u moć čovjeka, te je u tome našlo jamstvo za svestrani povijesni napredak.[48] Kako su određeni prosvjetiteljski mislioci shvaćali povijest, vidjet ćemo na primjerima: Voltaira, Roussoua, Turgota i Condorceta.

Mislim da bi o općim značajkama prosvjetiteljstva bilo najbolje završiti citatom Immanuela Kanta, koji on sam naziva lozinkom prosvjetiteljstva: „*Prosvjetiteljstvo je izlazak čovjeka iz stanja samoskrivljene nepunoljetnosti. Nepunoljetnost je nemoć da se vlastiti razum upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Ta nepunoljetnost je samoskrivljena onda kad njezin uzrok ne leži u nedostatku razuma, nego u pomanjkanju odlučnosti i hrabrosti da se njime služi bez tuđeg rukovođenja. Sapere aude! Imaj hrabrosti služiti se vlastitim razumom!*“[49]

II. 6. 2. Voltaire

Francois Marie Arouet-Voltaire (1694. - 1778.) u svakom je pogledu bio izuzetna ličnost i Francuske i Europe svojega doba, no nas najviše zanimaju njegove zasluge na području filozofije povijesti (taj termin je i skovao sam Voltaire 1765. godine). Uz Montesquieua, on je osnivač

[47] Danilo Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1957. , str. 7.
[48] Isto, str. 8.
[49] Immanuel Kant, *Pravno- politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000. , str. 33.

moderne historiografije, koja teleologijsko promatranje zamjenjuje kauzalnim, ali Voltaire je otišao i dalje od toga. Za njega povijest nije niz činjenica o vjerskim, dinastičkim i osvajačkim ratovima, za njega je povijest nešto više - povijest kulture (civilizacije). Opći napredak duha u njegovu uzdizanju od divljaštva prema civilizaciji je i opći napredak povijesti. Voltaire je toliko vjerovao u napredak, bio je toliko siguran u njega, da ga je smatrao nekim prirodnim zakonom, sve značajno u povijesti temelji se na napretku ljudskog razuma. Da zaključimo s Voltairom - za njega povijest ne pokreću politički događaji, već opći napredak duha izražen u znanostima, umjetnostima, ćudoređu, gospodarskim, pravnim i političkim uvjerenjima, te ljudskim strastima uopće. Voltaire tek cjelinu tih odnosa, njihov totalitet, naziva poviješću.[50]

II. 6. 3. Rousseau

Jean Jacques Rousseau (1712.- 1778.) svojom je filozofsko-povijesnom tematikom napravio značajan pomak od ostalih teoretičara prirodnog stanja i društvenog ugovora. Rousseau, dakle, razlikuje dva stanja: ono prirodno i ono društveno. Prirodno stanje je izvorno, prvobitno stanje u kojem su svi ljudi slobodni i jednaki. *„Ali to prvobitno stanje, u kojem je svaki pojedinac sam i koji ne poznaje društvenu organiziranost, ne razlikuje se mnogo od životinjskog... No čovjek je inteligentniju i lukaviji od ostalih životinja, te je mogao ne samo se koristiti njihovim iskustvima u održanju života, nego ih je lukavstvom nadmašio i u međusobnoj borbi... Nije bilo ni odgoja, ni napretka, generacije su se beskonačno razmnožavale i, ne mičući se s iste točke, stoljeća su prolazila u neotesanosti prvih godina. Vrsta je već bila stara, a čovjek je još bio dijete.“*[51] . Tako Rousseaov prvobitni čovjek nije raspolagao s raznim oruđima za proizvodnju, ni govorom, ni nekim drugim razvijenim kulturnim sredstvima. Što ga je onda činilo drugačijim od životinje? Po Rousseau čak ga ni njegov um, sposobnost mišljenja nisu toliko razlikovali od životinje već sloboda volje i mogućnost usavršavanja. Upravo ova mogućnost usavršavanja dovela je čovjeka u društveno stanje. Društveno stanje je ono stanje u koje je čovjek došao napredovanjem i usavršavanjem, to jest tehničkim napretkom. Cjelokupni napredak uvjetovan je razvojem i usavršavanjem čovjekovih vještina te razvojem oruđa za proizvodnju. No Rousseau isto tako smatra da je napredak civilizacije izvor svih čovjekovih nevolja jer nastankom civilizacije i države dolaze razne popratne pojave: ratovi, zločini, ubojstva, bijeda,...i privatno vlasništvo koje

[50] D. Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, str. 46.
[51] Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o podrijetlu i nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 31. - 32. , 48.

je ujedno i izvor svih ostalih čovjekovih zala.[52] Da bi se riješio taj problem, trebao bi uslijediti povratak prirodnom stanju koje će biti regulirano društvenim ugovorom, zato bi bilo najbolje stati ovdje jer to već prelazi u filozofiju politike.

Kod Rousseaua možemo svakako vidjeti ideju napretka (od primitivne zajednice, divljaštva do visokih civilizacija), no u njoj samoj sadržana je i njena kritika. Rousseau stalno oscilira između napretka i nazatka, no nikako ne poriče ideju napretka, već jednostavno kritizira posljedice napretka. Za njega je čovjek napredovao kao pojedinac, ali je kao vrsta nazadovao. Isto tako treba napomenuti da će ideja o razvoju oruđa za proizvodnju kao temelju napretka, kasnije biti razrađena do sitnih detalja kod Karla Marxa.

II. 6. 4. Turgot

Anne Robert Jacques Turgot (1727.- 1781.) u svojoj *Univerzalnoj historiji* obuhvaća razmatranje o postupnom napretku ljudskog roda i uzrocima koji su tome doprinijeli. Prve početke čovjeka; stvaranje i miješanje nacija; porijeklo, revolucije vladavina; razvoj jezika, fizike, morala, običaja, znanosti i umjetnost; revolucija koje su uzrokovale smjene carstva, nacija i religija. No, ljudski je rod uvijek ostao jednak u tim preobražajima, koračajući stalno prema svom usavršavanju. U povijesnom napretku od presudne važnosti su bile uloge velikih i genijalnih ličnosti. Sada bi bilo najbolje pogledati etape čovjekovog napretka kod Turgota. Turgot započinje s prvobitnim čovjekom, koji isto kao i kod Rousseaua nije raspolagao nikakvim vještinama, nije poznavao niti jezik, niti ideje. No kako je život prvobitnog čovjeka bio ništa drugo nego borba za preživljavanje, čovjek razvija razne vještine koje mu pomažu u opstanku. I tako prvi čovjek, zahvaljujući razvoju svojih vještina, postaje lovac. Daljnjim razvojem jezika i ideja dolazi do razvoja nacija, a potom i do raznih ratova koji donose miješanje nacija, jezika i običaja. U toj fazi dolazi i do fiksacije pojedinih naroda, zahvaljujući obrađivanju zemlje, tako da je to razdoblje agrarnog društva. No obrađivanjem zemlje se stvara mogućnost viška sredstava za život. Odatle i gradovi, trgovina, podjela zanimanja, ali i nejednakost ljudi, ropstvo. Time se povećava i surovost ljudi zbog povećanja bogatstva. I u konačnici, posljednji stadij čovjekovog napretka je građanstvo, koje je svoje početke imalo u srednjem vijeku, a vrhunac u prosvjetiteljstvu i građanskim revolucijama.[53] Kao što vidimo, Turgot je čovjekov napredak podijelio u tri stadija: lovački, agrarni i građanski. I on, kao i Rousseau, vidi napredak kao usavršavanje vještina, oruđa i proizvodnje. Isto tako on primjećuje negativne strane napretka

[52] Isto, 35. - 37. , 51.
[53] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 202. - 211.

poput, recimo ropstva, no to su za njega samo kratkotrajne dekadencije u općem napretku ljudskog roda.

II. 6. 5. Condorcet

Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, markiz de Condorcet (1743.- 1794.) bio je najmlađi od velikih francuskih filozofa prosvjetiteljstva i jedini koji je nije samo svojom mišlju pripremao revoluciju (poput Rousseau i Voltaiera), već je u njoj i sam sudjelovao. U svojem djelu *Nacrt povijesnog prikaza tekovina u napretku ljudskog duha* Condorcet velikim zanosom govori o općem napretku. On priznaje da je na putu napretka bilo i prolaznih razdoblja nazatka. No za Condorceta su te dekadencije samo prolazne epizode koje nikako ne smiju izazvati dvojbu u načelo napretka. Njegov nacrt sastoji se od analize povijesnih tijekova te analize određenih motiva i težnji unutar određenog povijesnog razdoblja. Condorcetov razvoj napretka ljudskog duha počinje sa plemenskim udruživanjem, a završava prosvjetiteljstvom. Glavni kriterij tog napretka predstavlja znanost - njezina uloga i važnost pri tehničkim izumima. Poseban naglasak kod tehničkih izuma Condorcet stavlja na one koji su imali komunikacijsku ulogu. Tako veliku važnost pridaje izumu pisma i tiska. Condorcet je pridavao važnost i političkim uređenjima koja su dopuštala promicanje znanstvenih spoznaja i ukidanju povlastica određenih društvenih slojeva. Tu je vjerojatno mislio na političko uređenje koje je donijela Francuska revolucija u obliku Republike. Njegov zaključak je da je prosvjetiteljstvo vrhunac ljudske povijesti jer je u tom pogledu najviše učinilo.[54]

Pogledajmo sada kako je Condorcet podijelio napredak ljudskog duha u 10 epoha:

1. Plemenske zajednice - borba za opstanak u prirodi, izrada oruđa, razvoj jezika
2. Pastirski narodi - novac, trgovina, raslojavanje društva na bogate i siromašne, pojava vođe zbog potrebe obrane i ratova, prvi koraci u astronomiji
3. Agrikulturni narodi - podjela rada, veći razvoj trgovine, prvi gradovi, pismo (prenošenje spoznaje na potomstvo), razvoj matematike, metafizičke predodžbe o postanku svijeta, svećeničke kaste
4. Razvoj ljudskog duha u Grčkoj - razum, prosvjećenost, umjetnost, podjela znanosti

[54] Viktor Žmegač*, Književnost i filozofija povijesti*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 1994. , str. 93.- 94.

5. Napredak znanosti od njihove podjele do dekadencije - azil znanosti se nalazio u Aleksandriji, daljnji napredak i razvoj znanosti u Rimu, dekadencija (prezir kršćanstva prema znanostima)
6. Propast prosvjećenosti i njena restauracija - srednji vijek samo je u početku bio dekadencija, no križarskim ratovima dolazi do veće komunikacije među narodima. Nastaju moćne republike u Italiji, slobodni gradovi u Njemačkoj. Pojavljuje se kultura svile, razni izumi kao što su mlin na vjetar, barut, kompas,...
7. Od restauracije znanosti do otkrića tiska - daljnji razvoj znanosti, izum tiska
8. Od otkrića tiska do racionalizma, empirizma - velika zemljopisna otkrića, razvoj trgovine, reformacija, razvoj znanosti i umjetnosti.
9. Od Descartesa do Francuske Republike - borba za prirodna prava čovjeka, sloboda misli i izražavanja, sloboda industrije i trgovine, vjerska tolerancija, širenje prosvjećenosti i razuma
10. Budućnost - ova epoha posvećena je budućem napretku ljudskog roda, to je ideja o beskonačnoj perfektibilnosti ljudskog roda, no Condorcet ne teži stvaranju idealnog društva kao socijalni utopisti, nego daje uvid u mogućnosti čovjeka. Condorcet polaže nade u budućnost ljudskog roda tako što smatra da će se u budućnosti dogoditi destrukcija nejednakosti među ljudima te da će se čovjek još više usavršiti u svojim znanjima i vještinama.[55]

Condorcetovo optimistična vjera u napredak ljudskog roda koje je slobodno od okova i neprijatelja napretka i koje korača stazom istine, vrline i sreće potaje pomalo paradoksalna jer u to vrijeme se događaju zločini i nepravde jakobinskog terora, kojih će i sam Condorcet na kraju postati žrtva.

II. 7. Sloboda kao napredak

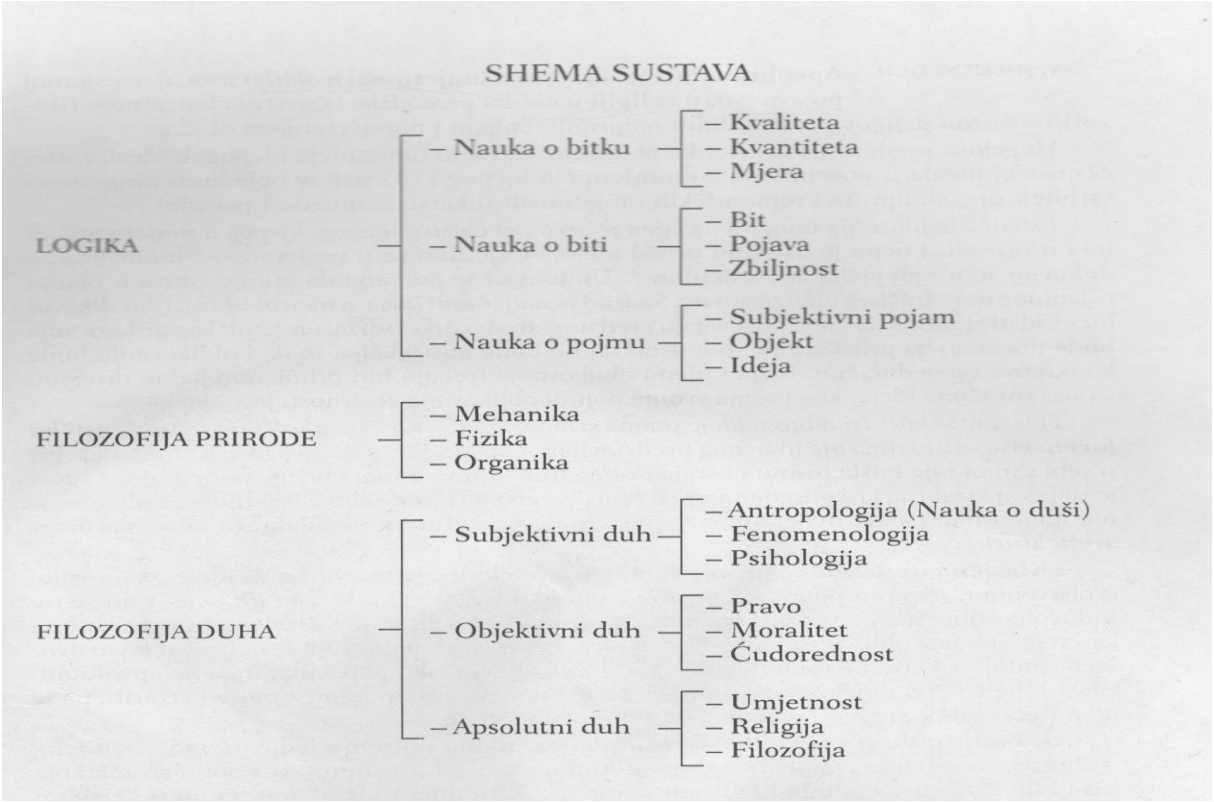
[55] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str. 229- 239.

Francuska revolucija, osim što je donijela određene društvene, političke i kulturne promjene, oblikovala je na posve drugačiji način svijest ljudskog roda. Događaji koji su uslijedili tijekom i nakon Francuske revolucije, primjerice donošenje ustava 1791., potom *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina,* imali su presudan utjecaj na djela pojedinih filozofa. Krenimo dakle od same krilatice Francuske revolucije: ***sloboda, jednakost i bratstvo***, upravo ta trijada odrazit će se i na misli određenih filozofa. Ove tekovine su se najviše raširile među filozofima klasičnog njemačkog idealizma, a kasnije i među nekim njemačkim romantičarima. Među njima možemo istaknuti Herdera, Fichtea, Kanta, Schellinga, Hegela i mnoge druge. No oni su prije svega bili zaneseni pojmom slobode jer su smatrali da je Francuskom revolucijom ostvarena sloboda svih ljudi. Danas je sloboda temeljno ljudsko pravo zato i stoji u prvom članku ***Opće Deklaracije o ljudskim pravim:*** *„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva.“* [56] No da nije uvijek bilo tako, i da se svijest o ljudskoj slobodi postepeno razvijala, najbolje ćemo vidjeti u Hegela, za kojega je svjetska povijest, ništa drugo nego napredak svijesti o slobodi. Zbog mnoštva mislioca, posebice klasičnog njemačkog idealizma, koji smatraju da je sloboda napredak čovječanstva, izdvojila bih samo Hegela koji je to sve ususta vio i najdetaljnije obradio tu temu. Za Hegela su Francuska revolucija i Napoleonova osvajanja značila kraj svjetske povijesti - ostvarena je sloboda svih ljudi, nema potrebe za daljnjim napretkom.

II. 7. 1. Hegel i napredak svijesti o slobodi

Hegelova razmatranja o povijesti prilično su opsežna zato ćemo mi obuhvatiti samo one dijelove koji se tiču pojma napretka, tj. obratiti ćemo pozornost uglavnom na tijek svjetske povijesti. No prije toga valja imati na umu samu narav Hegelove filozofije koja je najsistematičnija u cijeloj povijesti filozofije. Hegel je poznat po svom strogom sustavu znanosti koji obiluje raznim trijadama, od kojih je najpoznatija ona osnovna, a to je podjela duha na subjektivni, objektivni i apsolutni. Zato ćemo ju i prikazati:

[56] http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf(27. svibnja 2013.)



Slika 1. – Shema Hegelova sustava

Izvor: Boris Kalin, *Povijest Filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 189.

Naše područje će biti objektivni duh, to jest sinteza prava i moraliteta - ćudorednost koja se realizira kao država koja je i krajnja svrha svjetske povijesti. Cjelokupna Hegelova filozofija jako je kompleksna i opširna, pa tako i filozofija povijesti. No pokušat ćemo prikazati samo ono osnovno za razumijevanje napretka u Hegelovoj filozofiji, to jest na zbivanje u svjetskoj povijesti, svrsi povijesti te tijeku svjetske povijesti.

A. **zbivanje u svjetskoj povijesti** - za Hegela je Um taj koji vlada svijetom i to u formi religiozne istine. Po tome svijet nije podvrgnut nekom slučaju i vanjskim uzrocima, nego neka providnost vlada svijetom, naravno Božja providnost. Božja providnost je na čelu događajima svijeta, ona je „*mudrost beskonačne moći koja ostvaruje svoje ciljeve, to jest apsolutnu krajnju svrhu svijeta.*“[57] Da bi objasnili samu povijest moramo razotkriti strasti ljudi, njihov genij, njihove djelatne snage, a ta određenost providnosti naziva se i njezinim planom. [58]

[57] G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, str. 30.
[58] Isto, str. 31. - 32.

B. **krajnji cilj svijeta** - naš se predmet, svjetska povijest odigrava na duhovom tlu, a ne na prirodnom (iako i priroda ima utjecaj na svjetsku povijest) jer na pozornici svjetske povijesti nalazi se duh u svojoj zbilji. Stoga ćemo reći nešto i o samoj prirodi duha.

a) *Apstraktna određenja prirode duha* - suština duha je sloboda, a time je i krajnja svrha svijeta svijest duha o njegovoj slobodi. Sloboda je sama sebi svrha i jedina svrha duha, tako da je i svjetska povijest napredovanje svijesti o slobodi.[59]

b) *Sredstva koja upotrebljava duh da bi realizirao svoje ideje* - tu je riječ o sredstvima pomoću kojih sloboda iz sebe proizvodi svijet, time nas uvodi u pojavu same povijesti. Ta sredstva ljudskog djelovanja su njihove potrebe, strasti, interesi, karakteri, talenti,... Najmoćnije od svih su strasti jer one ne poznaju nikakve granice koje postavljaju pravni i moralni zakoni. Iz toga slijedi da se ništa važno i veliko u povijesti nije dogodilo bez strasti. Strasti su jedan od dva momenta koja ulaze u predmet svjetske povijesti, a drugi takav moment je ideja. Ideja predstavlja ono opće, dok su strasti ono partikularno. Sa strastima počinje svjetska povijest, a završava idejom. No vrlo je važno sjedinjenje tih momenata jer njihovim sjedinjenjem dolazi do realizacije svrhe svjetske povijesti - slobode u državi. Ovaj odnos dolazi do izražaja u djelovanju povijesnih ličnosti ili Hegelovim rječnikom *svjetsko-historijskim individuama* (Aleksandar Veliki, Cezar, Napoleon). Takvi individuumi nisu bili svjesni o ideji uopće oni su bili praktični ljudi koji su djelovali prema svojim uvjerenjima, da se učini ono što se mora učiniti. Oni su prije svega bili vođeni strastima, što je kasnije bilo pogubno za njih. Takva situaciju u kojoj su *svjetsko-povijesni individuumi* bili su vođeni strastima jer se „*ideja ne daje na borbu i opasnost, ona se nenapadnuta i neoštećena drži u pozadini*“[60] naziva se *lukavost uma*. Lukavost uma leži u tome što on dopušta da za njega djeluju strasti, iako je to za samu individuu i njezinu egzistenciju pogubno. Baš zbog toga što su svjetsko-povijesne individue vođene strašću događa se ono što se događa: oni umiru mladi kao Aleksandar Veliki, njih ubijaju kao Cezara ili ih transportiraju kao Napoleona [61]

c) *Oblik koji je potpuna realizacija duha u bitku* - i treće je svrha koja se može izvesti pomoću navedenih sredstava. To je sjedinjenje subjektivne (strasti, onog što djeluje, ostvaruje) i umne volje (ideje, onog unutrašnjeg) u ćudorednu cjelinu – državu - u kojoj individuum ima i uživa svoju slobodu. Država je postojeći, zbiljski ćudoredni

[59] Isto, str. 34. - 36.
[60] Isto, str. 47.
[61] Isto, str. 37. – 47.

život. No u svjetskoj povijesti može biti govora samo o narodima koji sačinjavaju državu, a ne o državama samim jer država je ništa drugo nego realizacija slobode, odnosno *apsolutne krajnje svrhe*.[62] Što se tiče samog uređenja države, nećemo ulaziti u detalje jer Hegel i na tom području pruža detaljnu analizu, već ćemo samo napomenuti da je za njega idealno uređenje bila *Republika*. Samo ćemo još napomenuti da se totalitet države: njeni zakoni, priroda i povijest naziva ćudorednošću (njem. *Sittlichkeit,* primjereniji prijevod bio bi običajnost jer Hegel tu ne misli ni na kakvo ćudoredno, etičko ponašanje). Ta ukupnost naziva se i duhom naroda. Tako je i sama svjetska povijest prikaz tog apsolutnog procesa duha u njegovim najvišim oblicima, prikaz postupnosti kojom on postiže samosvijest o sebi. Oblici tih postupnih stupnjeva su svjetsko-povijesni narodni duhovi sa samo njima karakterističnim običajima, uređenjima, njihovom umjetnosti i znanosti. Svjetska povijest pokazuje nam kako duh postepeno dolazi do svijesti i do htijenja istine. U njemu se prvo budi početna svijest, potom nalazi glavne točke kojima je vođen, i na kraju dolazi do pune svijesti.[63]

C. **Tijek svjetske povijesti** - princip napretka, po kojem napredak dobiva i smisao i značenje, duh je prema svojoj suštini, slobodi. Kao što smo već i rekli, svjetska povijest je napredak svijesti o slobodi, a ostvarenje/realizacija toga je država. Svjetska povijest izlaže duh u vremenu (duh naroda), kao što priroda izlaže u prostoru. Kada pogledamo na svjetsku povijest vidimo slijed promjena i djela, vidimo transformaciju pojedinih naroda, država, individuuma u tom slijedu zbivanja. [64] Postoji mnoštvo narodnih duhova, no to mnoštvo samo su momenti *jednog* općeg duha, koji se pomoću tog mnoštva, u povijesti uzdiže i dovršava sebe u totalitet. Kako ti duhovi naroda napreduje u svijesti o slobodi, vidjet ćemo na primjerima istočnjačkih carstava, Grčke i Rima, te kršćansko-germanskog naroda.

Spomenimo da je Hegel smatrao da svjetska povijest ima i geografsku osnovu. Mi nećemo previše ulaziti u to područje, no samo kratko ćemo napomenuti da je Hegel podijelio svijet na već uobičajenu podjelu: Stari i Novi svijet. Stari svijet (Azija, Sjeverna Afrika, Europa) pozornica je svjetske povijesti, njega nastanjuju povijesnu narodi. Afrika (južno od Sahare, unutrašnja Afrika) nepovijesni je kontinent, dok su Amerike zemlje budućnosti. Uglavnom, tim

[62] Isto, 51. – 52.
[63] Isto, str. 63. - 64.
[64] Isto, str. 64., 79.

pregledom, Hegel je htio prikazati da se svjetska povijest kreće od istoka prema zapadu, kao i što sunce izlazi na istoku, a zalazi na zapadu.[65]

Krenimo, dakle onda pregledom napretka svijesti o slobodi, od istoka prema zapadu. Napomenimo, još samo da je Hegel razvojne stupnjeve duha izjednačio s razvojnim stupnjevima čovjekovog života - od djetinjstva do starosti.

- **Dječje doba povijesti = Orijentalni svijet**: u orijentalnom svijetu postoji jedna neposredna svijest o slobodi, postoji i misao o nekoj jednoj bitnoj volji, koja je samostalna i nezavisna. Subjektivna volja se prema njoj odnosi kao vjera, povjerenje, poslušnost. To je slučaj patrijarhalnog odnosa, poput djece i roditelja u obitelji. Osnovni princip orijentalnog svijeta bio je da individuumi još nisu dobili svoju subjektivnu slobodu, koja je do tada postojala u obliku slučajnosti, samo je slobodan onaj kojem pripada vlast. Vlast u orijentalnom svijetu je teokratska, bog je svjetovni vladar. Tako u orijentalnom svijetu imamo kinesko i mongolsko carstvo kao carstva teokratske despocije, indijsko kao carstvo teokratske aristokracije i perzijsko kao teokratsku monarhiju. Da zaključimo s istočnim carstvima, u njihovu državnu životu nalazimo realiziranu umnu slobodu, koja se razvija, ali ne prelazi u sebi u subjektivnu slobodu. Istočnjačka carstva poznaju samo jednog slobodnog, a to je vladar.
- **Mladenaštvo = Grčki svijet**: to je svakako carstvo slobode, ali one „lijepe“ slobode u kojoj je običajnost neposredna i njoj se razvija individualitet. Iako su određeni pojedinci u Grčkoj uživali slobodu, to još nije bilo carstvo prirodne slobode, nego one običajne. Sloboda u staroj Grčkoj predstavljala je svijet procvata, ali procvata koji brzo prolazi, tako dolazi do propasti toga carstva i otvara se forma za novi oblik svjetske povijesti.
- **Muževna dob = Rimski svijet:** nije više carstvo individuuma kao u Grčkoj, nego individuum služi državi, zakonima, ustanovama. On u njima propada i postiže svoj vlastiti cilj samo kao u općem, individuumi postaju pravne osobe. To je razdoblje pravne slobode. U grčkom i rimskom svijetu, kako vidimo, samo su neki slobodni.
- **Staračko doba = Kršćansko-germanski svijet**: prirodna staračka dob je slabost, ali kod duha je ona puna zrelost. Ovo razdoblje obuhvaća sve od pojave kršćanstva, prodora germanskih naroda do Napoleonovog pada. Taj svijet je carstvo konkretne

[65]Isto, str. 105. - 106.

> slobode, jer subjekt je slobodan samo za sebe i samo je utoliko slobodan koliko je primjeren općem. Čovjek je postao slobodan kao čovjek.[66]

U ovom Hegelovom pregledu morali smo izostaviti njegove opširne analize svakog svjetsko-povijesnog razvoja. Najvažnije je bilo da vidimo taj postepeni napredak duha u njegovoj svijesti o slobodi. Treba imati na umu i utjecaj koji su na Hegela izvršili francuski prosvjetitelji, no on je za razliku od njih smatrao da sloboda nije nešto prirodno dano, već nešto za što se treba izboriti. Neizostavna je i Hegelova opsjednutost Francuskom revolucijom, pa razočaranje tom istom nakon jakobinskog terora, te kasnija opsjednutost Napoleonom kao svjetsko-povijesnom individuom. Za njega je to bio kraj povijesti jer ljudski duh ne može dalje napredovati. Naravno da je njegova filozofija povijesti i sama ideja slobode kao napretka doživjela brojne kritike u skoroj budućnosti. Razlog tomu je to što sloboda još nije bila ostvarena Francuskom revolucijom, ali ona i danas nije u potpunosti ostvarena, bar ne u svim dijelovima svijeta. Postoje i danas teokratske države na Bliskom istoku, njihov duh naroda nije uopće napredovao u svijesti o slobodi, što ne znači da neće. Ako ništa drugo, danas čak i ondje postoji svijest o slobodi, što je veoma važno jer bez svijesti o slobodi nema ni ostvarenja slobode.

[66]P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, str.. 314. - 315.

II. 8. Znanje kao napredak

Prije svega, pod ovim izrazom „znanje kao napredak“ podrazumijevati ćemo tehnički, znanstveni ili materijalni napredak. Da akumulacijom znanja i usavršavanjem vještina dolazimo do tehničkog napretka, uočili su i francuski prosvjetitelji, no vidjet ćemo da je i prije njih bilo onih koji su to primijetili. Mi ćemo ovaj napredak pokušati staviti u kontekst zbivanja u 19. stoljeću, stoljeću znanosti i industrijske revolucije. Upravo će ova vrsta napretka biti i najviše kritizirana jer tehnički, tj. znanstveni napredak sa sobom nosi i neke neželjene posljedice.

Prva rečenica Aristotelove Metafizike glasi: *„Svi ljudi teže znanju po naravi.“*[67] No Seneka je bio onaj koji je prvi prepoznao važnost akumulacije znanja kod ljudi, no nije to povezao sa idejom napretka. Za Seneku je povećanje znanje značilo i bolju mogućnost za iskorištavanje prirodnih bogatstava, što je ujedno bio i bijeg iz loših životnih uvjeta. No dolaskom kršćanstva, znanje postaje grijeh jer rezervirano je samo za Boga. Najbolji primjer za to u kršćanstvu su Adam i Eva. Njima je Bog zabranio da jedu sa stabla spoznaje, no želja za znanjem je prevladala. Što je dalje bilo s Adamom i Evom, znamo. Uglavnom kažnjeni su zbog svoje oholosti jer su htjeli postati slični Bogu - željeli su znati. Tako je i kroz cijeli srednji vijek vladao prijezir prema prirodnim znanostima. No jedan od srednjovjekovnih mislilaca, Roger Bacon dotaknuo se te iste teme, ali sukladno vremenu u kojem je živio, za njega je povećanje znanja značilo što bolju pripremu i obranu od dolaska Antikrista. No s Francisom Baconom znanje je dobilo jednu novu dimenziju i vrijednost. [68] ***„ Znanje je moć!“***[69] Bacon teži temeljitoj preobrazbi znanosti i života uopće. Cilj znanosti je opskrbiti ljudski život novim pronalascima i dobrima, treba ovladati prirodom, povećati čovjekovu moć nad njom. Zahvaljujući empirizmu i racionalizmu te prosvjetiteljstvu koji su dali teorijski okvir zamahu matematike, mehanike, optike, dolazi do revolucije prirodnih znanosti. Zahvaljujući procvatu prirodnih znanosti razvila se i nova grana gospodarstva - industrija. Ovdje sada nećemo nabrajati koje je to sve promjene i inovacije donijela industrijska revolucija, ali cilj je ukazati da je akumulacijom ljudskog znanja došlo do nezamislivog tehničkog i materijalnog napretka. Sada ćemo prikazati ono najosnovnije od teorije razvoja znanosti kao uvjeta napretka.

[67] Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988., str. 1.
[68] J. B. Bury, *The Idea of progress*, str. 38.
[69] B. Kalin, Povijest Filozofije, str. 143.

II. 8. 1. Saint-Simon - znanstvena faza

Claude Henri Comte de Saint-Simon (1760. - 1825.) nastavlja svoju teoriju na tragu Bacona, Descartesa te nekih francuskih prosvjetitelja, posebice Condorceta. Saint-Simon bio je oduševljen znanošću i zahtijevao je da se ona prestane zasnivati na teologiji te da postane pozitivnom. Znanost bi trebala istraživati činjenice iskustva, kako bi došla do praktičnih pronalazaka, koji će moći zadovoljiti čovjekove potrebe i olakšati mu život (tu je postavio temelje pozitivizmu koji će kasnije razviti August Comte).[70]

Isto tako, Saint-Simon tvrdi da postoje dva pokretača ljudskog duha, prvi je težnja za moći, a drugi je napredak ljudske spoznaje i znanosti. Stoga je napredak čovječanstva podijelio u tri etape: ***teološku, metafizičku i pozitivnu*** (koju tek treba u potpunosti ostvariti). Ova posljednja etapa, koja se još naziva znanstvena ili industrijska etapa, nastala je pod vladavinom feudalnog ili teološkog sistema. Da bi se ona u potpunosti ostvarila, filozofija, moral i politika moraju postati pozitivni. Što se tiče prve etape, Saint-Simon smatra da srednji vijek, koji pripada toj etapi, nije nikakva dekadencija. Smatra da povjesničari razdoblje od IX. do XV. stoljeća nemaju pravo nazvati barbarstvom. Kršćanstvo je civiliziralo narode, obuzdavalo razularene, poticalo obrađivanje tla, isušivanje močvara, gradnju bolnica. Prema tome, teološki i feudalni sistem srednjeg vijeka unaprijedio je civilizaciju više nego politički i religiozni sistem Grčke i Rima. No jednostavno, taj sistem postao je teret društvu i trebalo ga je odbaciti. Zašto? Zato što su bili stvoreni uvjeti da se uspostavi novi, nadmoćniji sistem. Između teološke i pozitivne etape postoji i prijelazno razdoblje - metafizička etapa. Karakteristike ove etape su da u njoj posreduje svjetovna klasa pravnika i duhovna klasa metafizičara koji su nekoliko stoljeća radili na rušenju i prevladavanju feudalnog i teološkog sistema. Ta metafizička etapa, konkretno odnosi se na francusko prosvjetiteljstvo. Utjecaj prosvjetitelja na unapređivanje civilizacije bio je velik i koristan, no ne treba ga preuveličavati. Ono što Saint-Simon prosvjetiteljima zamjera je to da su se više trudili srušiti feudalni sistem nego uspostaviti novi. Osim toga, zamjera i to što su nositelji Francuske revolucije bili pravnici, upravljajući njome po učenjima metafizičara. Subjekt revolucije trebali su biti industrijalci i znanstvenici.[71] Znanstvenici (učenjaci) trebali su biti subjekt te revolucije jer oni su ljudi koji vide unaprijed. Pomoću znanstvenog uma pronalaze sredstva da se predvidi ono što je korisno, a umom učenjaci nadvisuju sve druge ljude.[72] Saint-Simon pretpostavlja što bi bilo kada bi Francuska izgubila svojih pedeset najboljih, fizičara,

[70] D. Pejović, Francuska prosvjetiteljska filozofija, str.
[71] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća, str.* 331. - 338.
[72] Saint- Simon, Fourier, Izbor iz djela. Kultura, 1952. , str. 13.

pedeset najboljih kemičara, pedeset najboljih matematičara, pedeset najboljih književnika, pedeset najboljih glazbenika...pedeset najboljih mehaničara, pedeset najboljih građevinara, pedeset najboljih liječnika...pedeset najboljih bankara, dvjesto najboljih trgovaca, urara, ratara, tesara, kovača...To bi značilo da bi Francuska u jednom danu izgubila tisuće najboljih učenjaka, umjetnika, proizvođača i privrednika. Trebalo bi bar jedno pokoljenje da Francuska nadoknadi štetu nastalu uslijed toga. No Saint-Simon zamišlja i drugu pretpostavku, onu kada bi Francuska u jednom danu ostala bez svojih vojvoda, kraljevskih velmoža, državnih ministara i savjetnika, maršala, nadbiskupa, vikara... Njihov nestanak možda bi rastužio neke Francuze, no neke velike štete ne bi bilo jer se njihova mjesta lako popune. Francuska, ali i svaka druga država može napredovati samo ako napreduju znanost, umjetnost, privreda i proizvodnja, [73] tako da će u trećoj, pozitivnoj epohi, pokretačka snaga pri uspostavljanju novog društvenog poretka biti znanstvenici, umjetnici i industrijalci. Ovo bi ujedno bio i kraj pregleda Saint-Simonova shvaćanja povijesti kao napretka znanosti. U svojoj kasnijoj fazi, Saint-Simon će pomalo zanemariti kriterij znanja kao napretka u povijesti, tako da će se više usredotočiti na budući napredak čiji kriterij je socijalna jednakost.

II. 8. 2. August Comte i pozitivizam

Kao što smo već napomenuli, temelje ovom pravcu postavio je Saint-Simon, no onaj koji je razvio to učenje bio je August Comte (1798. - 1857). Pozitivizam je filozofski pravac koji postavlja zahtjev da spoznaja ostane kod pozitivnih činjenica i njihovih opisa, da se ograniči na ono što je moguće empirijski provjeriti. Glavna parola pozitivizma glasila je: „Znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se djelovalo.“[74] Comte je, kao i Saint-Simon, napredak ljudskog duha podijelio u tri etape***: teološku, metafizičku i pozitivnu***. U prvom, primitivnom teološkom stadiju, Comte razlikuje tri razdoblja: *fetišizam, politeizam, monoteizam*. Fetišizam je pokušaj da se sve stvari i pojave objasne kao oduhovljene životom analognim našem životu. To je razdoblje prvog pripitomljavanja životinja, do vatre, početka trgovine i novca. To su uglavnom lovačka i pastirska plemena, zatim i poljoprivredna. Drugo razdoblje je politeizam, ujedno i glavni oblik teološkog sistema. Politeizam je označavao „*opći polet čisto spekulativne djelatnosti koja je svojstvena našoj inteligenciji“*.[75] Unoseći pojam sudbine ili fatalizma potiče se spekulaciju, a i

[73] Saint- Simon, Fourier, Izbor iz djela, str. 57.- 58.
[74] B. Kalin, Povijest Filozofije, str. 206.
[75] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća, str.* 520.

filozofske meditacije. U tom razdoblju nastalo je i ropstvo što je bio napredak u odnosu na ubijanje zarobljenika. U trećem razdoblju, monoteizmu, providnost zamjenjuje fatalizam. Katoličanstvo je unijelo niz progresivnih novosti: ukinuće ropstva, moral, estetika, univerzalan odgoj, pa čak celibat i vjera u papinsku nepogrešivost bili su važni za funkcioniranje sistema. Monoteizam je unio i individualni duh istraživanja i diskusije, što je dovelo do rađanja divergencije mišljenja. No monoteizam, nije mogao u sebe usaditi intelektualni razvoj, stoga je morao biti prevladan. Potom je uslijedila druga etapa, ona metafizička, koja kao i kod Saint-Simona, označava prijelazno doba. Dijeli se na dva razdoblja, prvo, bitno kritičko i negativno, te drugo neposredno, organsko. Prvo karakterizira postepeno rušenje teološkog sistema, a drugo napredak različitih elemenata pozitivnog sistema. I konačno, treća etapa započinje sve većom prevlašću znanstvenog mišljenja u obliku pozitivne filozofije koja svoje začetnike ima u Baconu, Descartesu, Kepleru i Galileju. Spekulativni duh je postao pravi znanstveni duh, a naša inteligencija koja se emancipirala došla je do svog definitivnog stadija racionalnog pozitiviteta.[76] Iz ovog Comteovog prikaza možemo vidjeti napredak ljudskog duha po kriteriju znanja. Kasnije će se ta pozitivistička misao o napretku razviti u anglosaksonskim zemljama, s jakom empirističkom tradicijom, pogotovo u djelima Johna Stuarta Milla i Herbarta Spencera. No njihova stajališta ćemo zaobići, pogotovo Spencerova, jer više nalikuju ideji evolucije nego ideji napretka. No upravo ta znanstvenost je i narušila spekulativnost ideje napretka koja u svojoj biti i treba biti spekulativna. Tako je pozitivizam doživio razne kritike, ponajviše jer zanemaruje onu humanističku stranu smisla i vrijednosti, koja ostaje aktualna unatoč napretku znanosti i tehnike. U znanosti i tehnici ne leže niti mogu ležati razrješenja krize suvremenog čovjeka.[77]

[76] Isto, str. 520- 522.
[77] B. Kalin, *Povijest Filozofije*, str. 207.

II. 9. Socijalna jednakost kao napredak

Već smo napomenuli da je razvoj znanosti unaprijedio čovječanstvo i to je činjenica. No činjenica je i to da je razvoj znanosti, u ovom konkretnom slučaju razvoj industrije, donio i neke neželjene posljedice. Prvenstveno, industrijalizam je donio veliku nejednakost među ljudima, s jedne strane imamo bogate industrijalce, a s druge potlačene radnike, tako da je industrijalizam postao „feudalizam" novog vijeka ili čak oblik modernog ropstva. U duhu tih promjena javljaju se razne teorije koje napredak vrednuju po socijalnoj jednakosti ljudi. Mi ovdje nećemo davati pregled njihovih filozofija, nego ćemo ukratko izdvojite neke njihove osnovne zamisli. Jedan od prvih teoretičara socijalne jednakosti bio, već spominjani Saint-Simon, u svojoj kasnijoj fazi stvaralaštva posvetio se više socijalnom nego znanstvenom napretku čovječanstva. Tako je u svojoj posljednjoj fazi stvaralaštva naglasio da cjelokupni napredak mora biti u interesu najbrojnije i najsiromašnije klase u društvu. Ovim stavom Saint-Simon neposredno je utjecao na socijalističku misao svoga vremena, od njegovih učenika, do Roberta Owena, Charlesa Fouriera, a na posljetku i Karla Marxa. Među njima svakako valja izdvojiti i Charlesa Fouriera koji je veći dio svojih djela posvetio kritici tadašnjih socijalnih odnosa. Među njegovim opisima društvenog napretka (koji je isto podijelio u razdoblja: primitivno stanje, divljaštvo, patrijarhat, barbarstvo, civilizacija) nazire se zanimljiva misao koja se do tada nije pojavljivala u filozofa. *„Socijalni napredak i promjene razdoblja odvijaju se na osnovi napredovanja žene prema slobodi, a dekadencije društvenog poretka nastaju zbog umanjivanja slobode žena. Tako da je proširivanje privilegija žene opći princip svakog društvenog napretka."*[78] No, uglavnom, Fourier se u biti i ne zalaže za socijalnu jednakost, nego za veća prava potlačenih (žene, djece, radnika). Ova socijalna razmatranja Saint-Simona i Fouriera, koje su ostale na onom *„treba da"* i postale utopije, zaokružio je Karl Marx. Marxovo materijalističko shvaćanje povijesti, njegov historijski materijalizam polazi od toga da je čovjek biće prakse, a samim time čovjek je i tvorac svoje povijesti. Tako Marx povijesni razvoj shvaća kao povijest klasnih borbi uvjetovanih razvojem proizvodnih snaga. Treba napomenuti da je Marx Hegelovu dijalektiku, njegov apsolutni idealizam „okrenuo naglavačke". Hegel čovjeka shvaća kao duh, duhovnost, svijest, samosvijest, a samu povijest shvaća kao samorazvitak tog duha. Marx, pak otkriva čovjekovu bit u sveukupnosti društvenih odnosa. Za njega je čovjek povijesno determiniran odnosima među ljudima u nekom određenom društvu. Ti odnosi ovise o napretku sredstava za proizvodnju. No kako je napredak moguć u povijesti koja je ništa drugo nego klasna borba u kojoj je došlo do

[78] Saint-Simon, Fourier, Izbor iz djela, str. 284. -285.

čovjekova otuđenja? Kako je moguć napredak u kapitalističkom društvu u kojem je proizvođaču otuđen proizvod njegova rada? Marx smatra da u takvom društvu nije moguć napredak jer je time čovjeku otuđen i sam rad te mu je proizvodna djelatnost postala teškom i mučnom. No napredak je moguć razotuđenjem koje je uvjetovano ukidanjem privatnog vlasništva i ostvarenjem besklasnog društva u kojem će napredak svakog pojedinca biti uvjetom slobodnog napretka za sve.[79] No mi ćemo ovdje stati s Marxom i nećemo detaljnije ulaziti u njegov historijski materijalizam jer to je tema koja zahtijeva opsežno izlaganje. Tako ćemo ovdje i stati s pregledom ideje napretka jer kraj XIX. stoljeća, XX. i XXI. stoljeće donose uglavnom kritiku ideje napretka (uglavnom iz opravdanih razloga; ne treba posebno napominjati zašto se u XX. stoljeću izgubila vjera u napredak, posebice u napredak humaniteta).

[79] B. Kalin, *Povijest Filozofije*, str. 204. - 206.

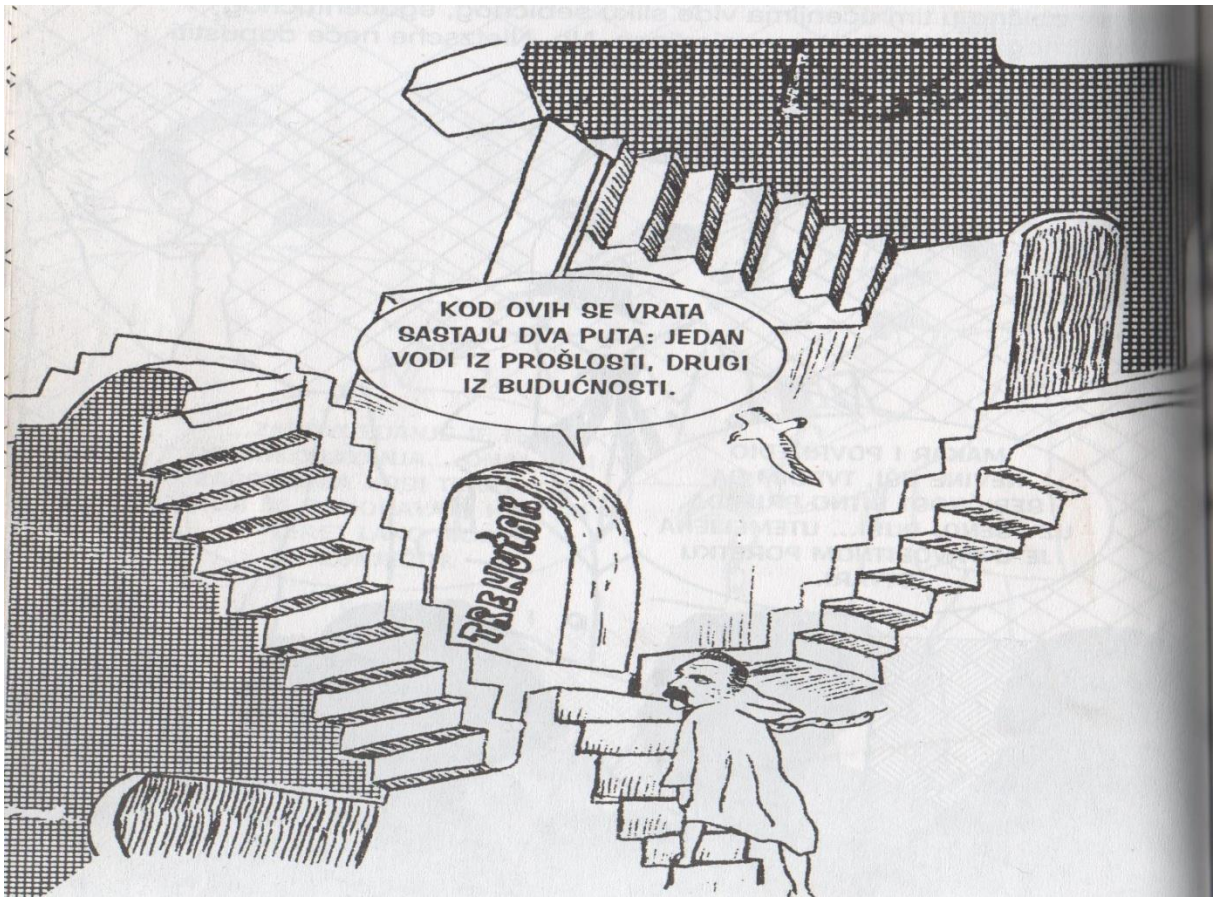
II. 10. Kritika ideje napretka

Već krajem XIX. stoljeća polako se gubi ta bezgranična vjera u napredak, tako se pojavljuju i razni kritičari ideje napretka. Ovdje ćemo kritiku ideje napretka izložiti na primjerima Friedricha Nietzschea, Miroslava Krleže i Waltera Benjamina. Ostali kritičari se neće spominjati, a pogotovo nećemo zalaziti u postmoderne kritike napretka. Stoga, krenimo s F. Nietzscheom.

II. 10. 1. Nietzscheova kritika napretka

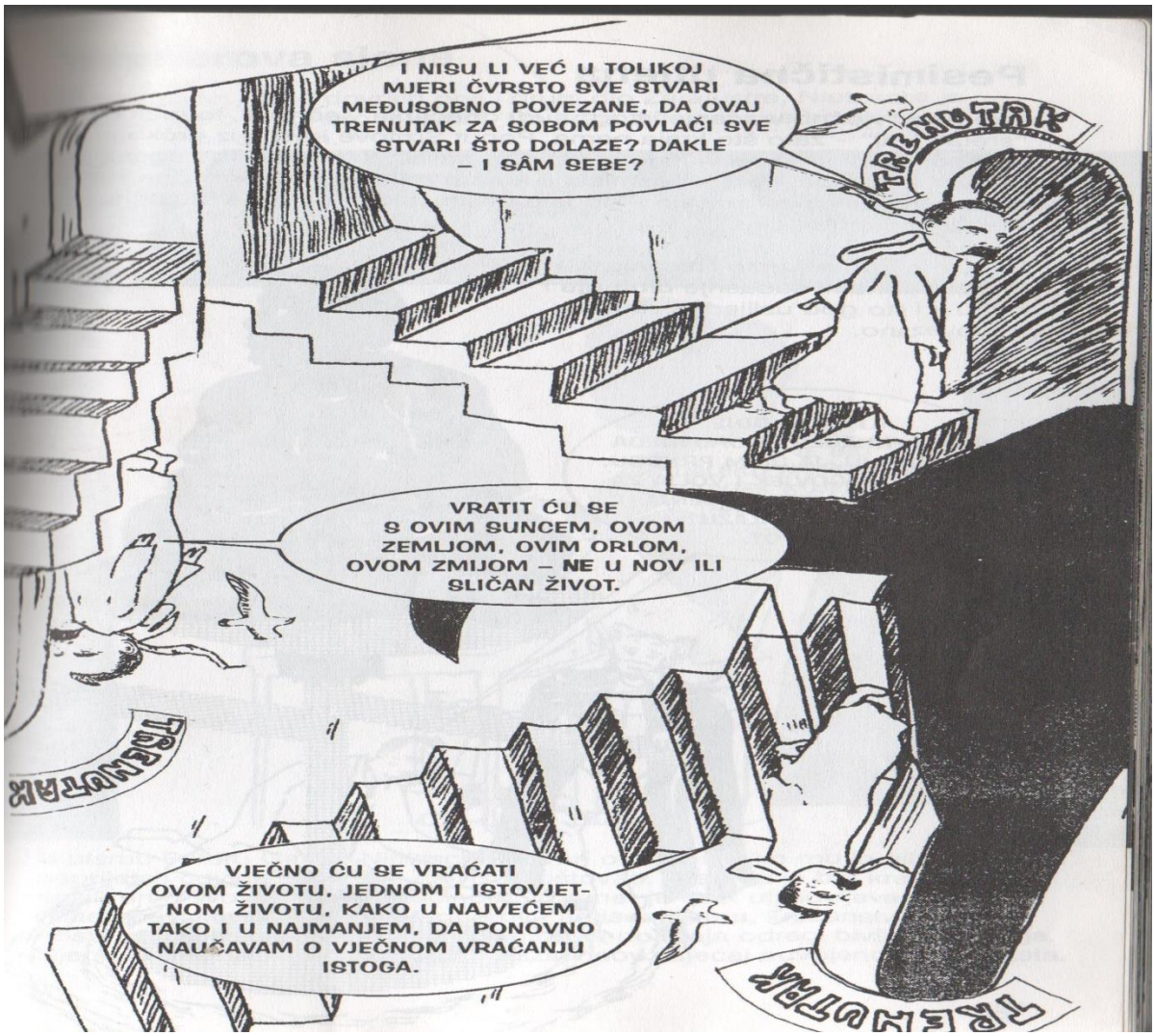
Nietzsche se često naziva radikalnim zastupnikom cikličnog shvaćanja povijesnog kretnja (koje u svojoj biti isključuje ideju napretka). Cikličnu teoriju Nietzsche je prvi puta iznio u svojem djelu *Tako je govorio Zaratustra*. *„Pogledaj ova vrata, čovječuljku! Ona imaju dva lica. Dvije se staze ovdje sastaju: njima još nitko nije išao do kraja. Ova duga ulica što vodi unazad: ona je duga koliko čitava vječnost. A ona duga naviše - ona je druga vječnost. Te staze protivuslove jedna drugoj; one se sukobljavaju i suzbijaju: i baš ovdje, na ovim vratima, one se sučeljavaju. Ime vrata stoji napisano: Trenutak...Pogledaj, dalje ovaj Trenutak! Od tih vrata vodi duga vječna staza unazad: iza nas leži jedna vječnost. Zar nije sve na svijetu imalo jednom da pretrči ovu stazu? Zar nije sve na svijetu što može da se dogodi, jedanput već dogodilo?... Zar nisu i ova vrata već bila? I zar nisu sve stvari na ovom svijetu na ovom svijetu tako čvrsto jedna s drugom povezane, da ovaj trenutak povlači za sobom i sve što će doći? – Dakle - i sam sebe. Jer, sve na svijetu što može trčati: i po ovoj dugoj stazi - mora još trčati! I onaj lagani pauk što puzi na mjesečini, i sama ta mjesečina, i ja i ti na vratima, šapućući jedan s drugim, šapućući o vječnim stvarima, - zar nismo svi mi već jednom bili? I zar nećemo opet doći, i trčati ovom drugom stazom ispred nas, tom jezovitom ulicom - zar nećemo vječno opet dolaziti?“*[80] Pogledajmo i slikovni prikaz Nitzscheovog vječnog vraćanja.

[80] Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Grafos, Beograd, 1982. , str. 160. - 161.



Slika 2. – Prikaz vječnog vraćanja

Izvor: Laurance Gane, Kitty Chan, *Nietzsche za početnike*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 88.



Slika 3. – Prikaz vječnog vraćanja istog

Izvor: Laurance Gane, Kitty Chan, *Nietzsche za početnike*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 88.

Možemo vidjeti da je u Nietzscheovoj tezi o vječnom vraćanju istog ukinuta zamisao o linearnom razvoju, samim time i povijest postaje ništa drugo nego zbilja u kojoj pojmovi poput napretka ili razvoja nemaju mnogo smisla.[81] Stoga čovječanstvo ne ide naprijed, Nietzsche svjetsku povijest vidi tek kao neku radionicu, u kojoj se nešto i uspije napraviti u svim stoljećima, ali isto tako bezbroj stvari se ne uspije napraviti u toj radionici. Tako da nema nikakvog reda, logike i veze, to je sve samo „vječno stvaranje i rastvaranje obnavljanje i rušenje“, jednom riječju „ vječno vraćanje istog“.[82]

[81] V. Žmegač, *Književnost i filozofija povijesti*, str. 107.
[82] P. Vranicki, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća,* str. 652.

Nietzsche, kao veliki štovatelj i poznavalac antičke povijesti i kulture, ponovno uvodi ideju kružnog kretanja. Smatram da Nietzsche negira ideju napretka, prije svega, zato što je to tekovina kršćanstva. Osim toga poznat je i Nitzscheov kritički stav prema svim dotad uspostavljenim vrijednostima.

II. 10. 2. Krležina kritika napretka

Miroslav Krleža bio je na tragu Nietzscheovih ideja. No Krleža nigdje ne zastupa niti kružno niti linearno kretanje, kritičan je spram samog pojma napretka. Razumljivo je i zašto, Krleža je, za razliku od Nietzschea, bio svjedokom do tada nezamislivih ratnih zbivanja. Na nekim mjestima kod Krleže možemo jasno vidjeti da je on na tragu Nietzscheove ideje vječnog vraćanja. Primjerice, u eseju *Eppur si muove* Krleža uspoređuje Mirovnu konferenciju u Versaillesu s Bečkim kongresom 1815. godine. Povijest se ponovila, i to samo u razdoblju od sto godina. Političari u Versaillesu krojili su zemljovid Europe kako ih je volja, jednako kao što je to radio Metternich na Bečkom kongresu. Osim toga, nigdje se više ne može naslutiti ideja kružnog kretanja. No Krležina kritika napretka, u *Davnim danima,* prije svega zasniva se na kritici tehničkog napretka, njegova razmišljanja nalikuju na ironičnu parafrazu darvinizma, stoga su temeljni pojmovi (simboli) *čovjek* i *majmun*. Tako Krleža smatra da je čovjek biće koje se već stotine tisuća godina preobražuje, oslobađajući svoje „prednje noge“ za djelatnosti koje se smatraju ljudskima: za kopanje, slikanje, pisanje - ali i za klanje. Naposljetku majmun postaje „misliocem“. Krležin pojam majmuna prije svega označava sarkastičnu oznaku za psihološka iskustva, a ne prirodoznanstveni pojam. Krleža uzima za primjer znanost, znanost je čovjeka naučila letjeti. Sjedeći u zrakoplovu, čovjek je u tehničkom pogledu tako daleko odmakao od svog civilizacijskog polazišta da nekadašnje predodžbe o zbilji i o zbiljskim mogućnostima više ne vrijede, ali te goleme razlike u razvoju oruđa ljudskih djelatnosti nisu popraćene primjerenim antropološkim iskazivim pomacima.[83] Prilično je jasno da je Krleža zabrinut što moralni i tehnički napredak nisu u proporcionalnom odnosu.

[83] V. Žmegač, *Krležini europski obzori*, str. 282. - 283.

II. 10. 3. Benjaminova kritika napretka

Walter Benjamin (1892. - 1940.), isto je tako kritičar napretka. Razlog tomu su vjerojatno ratna zbivanja i nacistički zločini kojih je i sam bio žrtva. Benjamin je bio nemilosrdan kritičar građanskog društva i njegove kulture. Što se tiče povijesti, Benjamin je cijelu povijest objasnio iz svega nekoliko rečenica nastalih interpretacijom jedne slike. Za njega povijest nije slijed događaja, već slijed katastrofa i za sobom ne ostavlja ništa drugo nego ruševine. Te ruševine djelo su napretka, pretpostavit ćemo da se radi o tehničkom napretku. Postoji slika koju je naslikao Paul Klee i koja se zove Angelus Novus, na osnovu te slike Benjamin je objasnio povijest u svojim *Povijesno-filozofijskim tezama* koje je napisao u bijegu pred Gestapom, samo nekoliko mjeseci prije svoje smrti. Deveta teza glasi: *„Postoji Kleeova slika koja se zove Angelus Novus. Na toj slici prikazan je anđeo koji izgleda kao da se namjerava udaljiti od nečega u čega se zagledao. Oči su mu raskolačene, usta otvorena, a krila spremna za let. Anđeo povijesti sigurno tako izgleda. Lice je okrenuo prošlosti. Tamo gdje mi vidimo lanac zgode, on vidi samo katastrofu koja neprestano gomila razvaline na razvaline i baca ih pred njegove noge. Htio bi još ostati, probuditi mrtve i popraviti razvaljeno. No iz raja dopire vihor koji mu se uhvatio u krila, a tako je jak da ih anđeo više ne može sklopiti. Taj ga vihor nezadrživo tjera u budućnost kojoj je okrenuo leđa, dok hrpa razvalina pred njim raste do nebesa. To što nazivamo napretkom, taj je vihor.“*[84]

[84] Walter Benjamin, *Novi anđeo*, Antibarbarus, Zagreb, 2008. , str. 117.- 118.



Slika 4. – Paul Klee, Angelus Novus

Izvor: http*://plundered-art.blogspot.com/2013/02/angelus-novus-angel-of-history-by-paul.html* (2. lipnja 2013.)

II. 11. Iluzija napretka

Napreduje li čovječanstvo? Naravno da napreduje, to je činjenica koju nitko ne može osporiti. Jedno je kritizirati napredak, a drugo ga je negirati, kao Nietzsche na primjer. Čovječanstvo je napredovalo i u moralnom , a još više u tehničkom pogledu. Problem je u tome, kako je to Krleža primijetio, što odnos moralnog i tehničkog napretka nije proporcionalan. Današnja, ma ne samo današnja, već cjelokupna kultura, napredak vrednuje isključivo tehnologijom, primjerice: batina je bolja od šake, strijela je bolja od batine, metak je bolji od strijele. Do tog uvjerenja je došlo iz empirijskih razloga: zato što je imalo smisla. Ideja materijalnog napretka dominantna je posljednjih tristo godina - i podudara se s usponom znanosti i industrije i s njim povezanim opadanjem tradicionalnih vjerovanja. Više uopće i ne razmišljamo o moralnom napretku kojem je u ranijim vremenima pridavan značaj. Naša praktična vjera u napredak se razgranala i očvrsnula te postala ideologija - svjetovna religija koja je, kao i sve religije koje je napredak osporavao, slijepa za svoje pojedine mane. Napredak je postao mit u antropološkom smislu, osim toga napredak je postao opasan. Uzmimo za primjer oružje, od vremena kada su Kinezi izumili barut sve do atomske bombe. Što je s napretkom kada je prasak koji možemo napraviti unutar atoma u stanju razoriti svijet. To je znak da smo previše uznapredovali. No, nakon završetka hladnog rata držimo se podalje nuklearnog oružja, ali zato dolaze nam neke nove moćne sile: kibernetika, biotehnologija, nanotehnologija. Za sada, ne smatra se to nečim lošim, već štoviše nečim vrlo korisnim, no njihove moguće posljedice u budućnosti ne možemo predvidjeti. Primjer preintenzivnog napretka postoji i u paleolitiku. Kada su paleolitski lovci naučili ubiti dva mamuta umjesto jednog oni su napredovali, ali kada su naučili ubiti dvjesto mamuta, pa potom cijelu vrstu, umrli su od gladi. Danas je postignuto takvo ubrzanje u napretku da su vještine i načini ponašanja koje naučimo u djetinjstvu zastarjeli kada odrastemo.[85] Tako se opet vraćamo na to da napredak čovječanstva nitko ne osporava, već jednostavno tehnički i znanstveni napredak je prebrz i možda ide u pogrešnom smjeru. Znanje je i dalje ostalo najvažniji kriterij napretka, no koristi li se ljudsko znanje u pogrešne svrhe? Vjerojatno je čovječanstvo sretno što se danas u medicini, umjesto pijavica i puštanja krvi, koriste antibiotici, no tko je sretan zbog toga što postoji atomska bomba?

I Max Horkheimer (1895. - 1973.) smatrao je da su tehnički i znanstveni napredak praćeni procesom dehumanizacije: autonomija pojedinca se smanjila, a aparat masovne manipulacije

[85] R. Wright, *Kratka istorija napretka*, str. 20. - 23, 29.

jača sve više.[86] Tako je materijalni napredak popraćen procesom dehumanizacije, a taj problem se može riješiti jedino daljnjim napretkom, humaniteta, naravno. O ovom problemu, o iluziji napretka se može napisati još mnogo toga, no to nije cilj ovog rada, jer cijelo razdoblje od Industrijske revolucije, svjetskih ratova, raznih totalitarnih režima je ništa drugo nego iluzija napretka. Zato je najbolje da završimo citatom jednog francuskog putopisca, koji ujedno i najbolje opisuje iluziju napretka, koji se 1835. zatekao u Manchasteru: *„ Iz ovog smrada izviruje najveća rijeka ljudskog rada i oplođuje čitav svijet. U ovom prljavom kanalu teče čisto zlato. To je to mjesto gdje se čovječanstvo uspelo najviše i gdje se srozalo najniže, gdje civilizacija stvara čuda, i gdje civilizirani čovjek postaje divljak.“*[87]

[86] B. Kalin, *Povijest filozofije***,** str. 234.
[87] Isto, str. 195.

III. ZAKLJUČAK

U ovom radu pošli smo od samog određenja pojma napretka čija je veza s fizikalnim pojmovima kretanja i vremena bila ključna za daljnji rad. Razlikovanje prirodnog i povijesnog vremena, te kružnog i linearnog gibanja bilo je uvod u povijesno mišljenje. Nakon toga definirali smo i samu ideju napretka, a potom je pružen pregled razvoja te iste ideje od antike do prosvjetiteljstva. Osim toga, došli smo i do zaključka da su sve ostale ideje poput slobode, znanja, jednakosti samo kriteriji vrednovanja napretka, stoga smo u vidu tih atributa i prikazali ideju napretka. Zbog opsežnosti pojedinih izlaganja iz pregleda smo morali isključiti neke značajne teoretičare napretka poput Montesquiea, Spencera, Marxa, Fukuyamu i brojne druge. Isto tako je i s kritičarima ideje napretka pa su prikazani samo oni najreprezentativniji, no velik utjecaj pri odabiru imali su i osobna preferiranja pojedinih filozofa. Iz pregleda je izostavljeno gotovo čitavo XX. stoljeće jer ono obiluje pesimističkim poimanjem napretka, što smo mogli vidjeti i kod Krleže i kod Benjamina. Sam završetak rada s poglavljem o iluziji napretka nije ništa drugo nego ukazivanje na posljedice koje je donio napredak, no to ne znači i negaciju napretka, samim time i ideje napretka u povijesti. Ideja napretka postoji, to ne može nitko opovrgnuti, pa ni Nietzsche. Njegova ideja vječnog vraćanja, to je čista mistika, dok je ideja napretka itekako opipljiva i vidljiva. Može je se samo kritizirati, i to s pravom. No unatoč tomu, ideju napretka nemoguće je zanijekati, i tako će biti sve dok se ne obistini (i ako se uopće obistini) ona poznata izjava Alberta Einsteina, o tome kako će se Četvrti svjetski rat voditi kolcima i kamenjem. Tek kada se to dogodi, moći ćemo utvrditi da ideja napretka u povijesti ne postoji.

IV. POPIS PRILOGA

Slika 1.- Shema Hegelovog sustava

Slika 2.- Prikaz Nietzscheovog vječnog vraćanja istog

Slika 3.- Prikaz Nietzscheovog vječnog vraćanja istog

Slika 4. – Paul Klee, Angelus Novus

V. POPIS LITERATURE

1. Anić,Šime, Klaić, Nikola, Domović, Želimir, *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze,* Zagreb, Sani-plus, 1998.
2. Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988.
3. Benjamin, Walter, *Novi anđeo*, Antibarbarus, Zagreb, 2008.
4. Bloch, Ernst, *Tübingenski uvod u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1973.
5. Bury, John Bagnell, *The Idea of progress*, Kessinger Publishing, 2004.
6. Collingwood, Robin George, *Ideja Istorije*, Globus, Zagreb, 1986.
7. Gane, Laurance; Chan, Kitty, *Nietzsche za početnike*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
8. Hawking, Stephen, *Kratka povijest vremena*, Bibliotela Luč, Zagreb, 1996.
9. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Filozofija povijesti*, Kultura, Zagreb, 1951.
10. Kant, Immanuel , *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
11. Kant, Immanuel, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
12. Kalin, Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
13. Lukrecije Kar, *O prirodi*, Kruzak, Zagreb, 2010.
14. Maritain, Jacques, *Filozofija Povijesti*, Filozofski niz, Zagreb, 1990.
15. Nietzsche, Friedrich, *Tako je govorio Zaratustra*, Grafos, Beograd, 1982.
16. Nisbet, Robert, *History of Idea of progress*, Transaction Publishers, New Jersey, 2009.
17. Pejović, Danilo, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1957.
18. Polić, Milan, *Činjenice i vrijednosti*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 2006.
19. Rousseau, Jean Jacques, *Rasprava o podrijetlu i nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
20. Saint-Simon, Fourier, *Izbor iz djela*. Kultura, 1952.
21. Vranicki, Predrag, *Filozofija Historije, Knjiga prva: Od antike do kraja 19. stoljeća*, Golden Marketing, Zagreb, 2001.
22. Žmegač, Viktor , *Književnost i filozofija povijesti*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 1994.
23. Žmegać, Viktor, *Krležini europski obzori*, Znanje, Zagreb, 2001.
24. Župan, Dinko, *Augustin i problem povijesti, Čemu,* Vol. II., No. 6. , 1995. , str. 5. - 12.

Izvori s interneta:

1. http://hjp.novi-liber.hr
2. http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pd